

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Katedra rozvojových studií

**DROBNÉ FARMAŘENÍ VERSUS KORPORÁTNÍ ZEMĚDĚLSTVÍ
V SUBSAHARSKÉ AFRICE: PŘÍPADOVÁ STUDIE TANZANIE**

Diplomová práce

Vypracovala: Bc. Zuzana BŘEHOVÁ

Vedoucí práce: Mgr. Zdeněk OPRŠAL, Ph.D.

Olomouc 2015

Abstrakt

Tato práce je zaměřena na porovnání drobného farmaření a korporátního zemědělství v subsaharské Africe. V rámci práce jsou diskutovány různé dopady na redukci chudoby, potravinovou bezpečnost i na životní prostředí. Byla provedena také SWOT analýza. Další část se věnuje politikám, které plně využívají potenciálů obou typů zemědělství. Součástí práce je případová studie z Tanzanie. Jako nejvhodnější platforma pro rozvoj drobného zemědělství je identifikována podpora fungování kooperativ. V případě korporátního zemědělství je pro dosažení maximálního pozitivního efektu třeba zajistit vymahatelnost práv. Nedostatečná právní ochrana je zejména v oblastech ochrany životního prostředí, práv zaměstnanců a obyvatel v případě hrozícího záboru půdy. Hlavní slabinou tanzanských vládních politik na podporu zemědělství je jejich špatná praktická implementace.

Klíčová slova

Drobné farmaření, korporátní zemědělství, snižování chudoby, potravinová bezpečnost, kooperativy, Tanzanie

Abstract

The thesis is mainly focused on a comparison of small-scale and large-scale agriculture in Sub-Saharan Africa. Diverse impacts on poverty reduction, food security as well as on environment is discussed as a part of the work. SWOT analysis is also carried out. Next part deals with agriculture and credit cooperatives as a key tool for sustainable development of small-scale agriculture. Final part of this work is a case study of Tanzania. The promotion of cooperatives is identified as a suitable policy to fulfill the potential of small-scale agriculture. Law enforcement especially in areas of employees' and local inhabitants' rights and environmental protection is seen as a suitable policy to fulfill the potential of large-scale agriculture. The main weakness of these Tanzanian Government policies is their poor practical implementation.

Key words

Small-scale farming, large-scale corporate agriculture, poverty reduction, food security, cooperatives, Tanzania

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a veškeré použité zdroje, ze kterých jsem čerpala, jsem uvedla do seznamu použité literatury.

V Olomouci dne .....

Zuzana BŘEHOVÁ .....

Poděkování

Ráda bych poděkovala svému vedoucímu práce Mgr. Zdeňkovi Opršalovi Ph.D. za odborné rady, cenné připomínky a za projevenou ochotu a vstřícnost. Děkuji touto cestou také své rodině za veškerou podporu, kterou mi poskytla během celého studia.

“Give a man a fish and he will eat for a day. Teach him how to fish and you will feed him for a lifetime. But teach him the philosophy behind fishing and he will learn not only to fish, but to hunt and to farm as well.”¹ - **Anonymous**

---

¹ V českém jazyce: „Daruješ-li člověku rybu, nasytíš ho na jeden den. Naučíš-li ho rybařit, zajistíš mu potravu na celý život. Avšak naučíš-li ho také správné filozofii rybaření, naučí se nejen jak chytat ryby, ale také lovit a farmařit.“ - **Autor neznámý**

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Přírodovědecká fakulta

Akademický rok: 2013/2014

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Bc. Zuzana BŘEHOVÁ
Osobní číslo: R130089
Studijní program: N1301 Geografie
Studijní obor: Mezinárodní rozvojová studia
Název tématu: Drobné farmaření versus korporátní zemědělství v subsaharské Africe: případová studie Tanzanie
Zadávající katedra: Katedra rozvojových studií

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Tato práce si dává za cíl porovnání drobného farmaření a korporátního zemědělství ve vybraných zemích subsaharské Afriky ve vztahu ke snižování chudoby a k jejich vlivu na potravinovou bezpečnost. Ke zjištění silných i slabých stránek obou typů zemědělství, jež je stále ve většině zemí subsaharské Afriky hlavním zdrojem příjmů, poslouží SWOT analýza. Dále si práce stanovuje představení zemědělských družstev jako klíčového nástroje pro podporu rozvoje drobného farmaření. Součástí práce je případová studie z Tanzanie, která je uvedena jako konkrétní příklad agrární chudé země, kde v zemědělství pracují čtyři pětiny produktivního obyvatelstva.

Rozsah grafických prací: dle potřeby
Rozsah pracovní zprávy: 20 - 25 tisíc slov
Forma zpracování diplomové práce: tištěná/elektronická
Seznam odborné literatury: viz příloha

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Zdeněk Opršal, Ph.D.
Katedra rozvojových studií

Datum zadání diplomové práce: 29. ledna 2014
Termín odevzdání diplomové práce: 16. dubna 2015

L.S.

Prof. RNDr. Juraj Ševčík, Ph.D.
děkan

Doc. RNDr. Pavel Nováček, CSc.
vedoucí katedry

V Olomouci dne 29. ledna 2014

Příloha zadání diplomové práce

Seznam odborné literatury:

- COLLIER, Paul a Stefan DERCON. African Agriculture in 50 years: Smallholders in a Rapidly Changing World?. FAO: Expert Paper on How to Feed the World in 2050 [online]. 2009, s. 13 [cit. 2014-01-28]. Dostupné z: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/012/ak983e/ak983e00.pdf> Committee on Agriculture: Policies and Institutions to Support Smallholder Agriculture. Food and Agricultural Organization of the United Nations [online]. 2010, s. 13 [cit. 2014-01-28]. Dostupné z: <http://www.fao.org/docrep/meeting/018/k7999e.pdf>
- AFENYO, Joy Selasi. Making Small Scale Farming Work in Sub-Saharan Africa. Food and Agricultural Organization of the United Nations [online]. 2010, s. 6 [cit. 2014-01-28]. Dostupné z: http://www.fao.org/fsnforum/sites/default/files/resources/Making_Small_Scale_Farming_By_Joy_S._Afeny.pdf
- WIGGINS, Steve. Can the Smallholder Model Deliver Poverty Reduction and Food Security for a Rapidly Growing Population in Africa?. FAO: Expert Paper on How to Feed the World in 2050 [online]. 2009, s. 20 [cit. 2014-01-28]. Dostupné z: <ftp://ftp.fao.org/docrep/fao/012/ak982e/ak982e00.pdf>
- DOROSH, Paul A. a John W. MELLOR. Why Agriculture Remains a Viable Means of Poverty Reduction in Sub-Saharan Africa: The Case of Ethiopia. Development Policy Review. 2013, roč. 31, č. 4, s. 419-441. DOI: 10.1111/dpr.12013.
- CHRISTIAENSEN, Luc, Lionel DEMERY a Jesper KUHL. The (evolving) role of agriculture in poverty reduction? An empirical perspective. Journal of Development Economics. 2011, roč. 96, č. 2, s. 239-254. DOI: 10.1016/j.jdeveco.2010.10.006.
- RICKARD, Sean a Steven GORELICK. CAN SMALL FARMS FEED THE WORLD?. Ecologist. 2001, roč. 31, č. 1, s. 20-23.
- GIBBON, Peter a Lone RIISGAARD. A New System of Labour Management in African Large-Scale Agriculture?. Journal of Agrarian Change. 2014, roč. 14, č. 1, s. 94-128. DOI: 10.1111/joac.12043.

Obsah

Seznam použitých zkratk	10
Seznam tabulek:	11
1. Úvod	12
2. Cíle práce a metodologie	13
3. Zemědělství rozvojových zemí v globálním kontextu	14
4. Role zemědělství v rozvoji	17
4.1. Lewisův model a model Johnstona a Mellora	17
4.2. Zelená revoluce a důraz na rozvoj venkova	20
4.3. Lewisův model a model Johnstona a Mellora na přelomu tisíciletí	22
4.4. Závěr	25
5. Drobné farmaření	26
5.1. Vliv na snižování chudoby a rozvoj	30
5.2. Vliv na potravinovou bezpečnost	32
5.3. Vliv na životní prostředí	33
6. Korporátní zemědělství	36
6.1. Vliv na snižování chudoby a rozvoj	42
6.2. Vliv na potravinovou bezpečnost	45
6.3. Vliv na životní prostředí	46
7. SWOT analýza korporátního a drobného zemědělství v SSA	48
7.1. SWOT analýza: drobné farmaření v SSA	49
7.2. SWOT analýza: korporátní zemědělství v SSA	51
8. Zemědělské politiky	53
8.1. Drobné farmaření a podpora zemědělských kooperativ	53
8.2. Korporátní zemědělství a regulační politiky	55
9. Případová studie: Tanzanie	57
9.1. Socio-ekonomická charakteristika	57
9.2. Zemědělské politiky	59
9.2.1. Charakteristika zemědělského okrsku Utengule/Usangu	61
9.2.2. Zemědělské politiky a drobné farmaření	63
9.2.3. Zemědělské politiky a korporátní zemědělství	66
10. Závěr	69
Seznam použitých zdrojů	72

Seznam použitých zkratek

ADLI	Agriculture Development Led Industrialization
ASFG	Africká skupina drobných farmářů (African Smallholder Farmers Group)
CAADP	Comprehensive Africa Agriculture Development Programme
CAFRA	Center for Rural Affairs
COC	Center of Concern
EIA	Vyhodnocení vlivů na životní prostředí (Environment Impact Assessment)
FAO	Organizace OSN pro výživu a zemědělství (Food and Agriculture Organization of the United Nations)
HDP	Hrubý domácí produkt
IFAD	Mezinárodní fond pro zemědělský rozvoj (International Fund for Agricultural Development)
IFPRI	Mezinárodní ústav politiky výživy (International Food Policy Research Institute)
LDCs	Nejchudší země světa podle klasifikace OSN (Least Developed Countries)
MAFSC	Ministry of Agriculture Food Security and Cooperatives
MDGs	Rozvojové cíle tisíciletí (Millennium Development Goals)
MPI	Multidimenzionální index chudoby (Multidimensional Poverty Index)
NALP	National Agriculture and Livestock Policy
NAP	National Agriculture Policy
OPHI	Oxford Poverty and Human Development Initiative
PPP	Parita kupní síly (Purchasing Power Parity)
PRAI	Principles for Responsible Agricultural Investment
SACCO(s)	Spořitelni a úvěrová družstevní organizace (Savings and Credit Cooperative Societies)
SAGCOT	Southern Agriculture Growth Corridor of Tanzania
SB	Světová banka (World Bank)
SDGs	Cíle udržitelného rozvoje (Sustainable Development Goals)
SIA	Vyhodnocení vlivů na společnost (Social Impact Assessment)
SIDA	Švédská mezinárodní rozvojová agentura (Swedish International Development Cooperation Agency)
SSA	Subsaharská Afrika (Subsaharan Africa)
TAFSIP	Tanzania Agriculture and Food Security Investment Plan
UN	Organizace spojených národů (United Nations)
UNCTAD	Konference OSN o obchodu a rozvoji (United Nations Conference on Trade and Development)
USAID	Agentura Spojených států amerických pro mezinárodní rozvoj (United States Agency for International Development)
USD	Americký dolar
ŽP	Životní prostředí

Seznam tabulek:

Tabulka č. 1: SWOT analýza: drobné farmaření v SSA

Tabulka č. 2: SWOT analýza: korporátní zemědělství v SSA

1. Úvod

Přestože rychlost růstu celosvětové populace klesá, v roce 2050 by se měl počet obyvatel zvýšit ze současných 7 miliard na 8,92 miliard.² Dále se předpokládá, že počet obyvatel planety v roce 2075 dosáhne svého vrcholu, 9,22 miliard. Prognóza OSN (2014) dále udává, že v roce 2075, poté, co bude dosaženo populačního maxima, začne počet obyvatel klesat. V roce 2300 se velikost populace (dle světových trendů plodnosti a prodlužující se délky života) ustálí na odhadovaných 8,97 miliard, což se příliš neliší od předpokládaného stavu v roce 2050. (United Nations, 2014)

S růstem počtu obyvatel Země v následujících několika desetiletích stoupá nutnost zaměřit se na správné využívání zemědělské půdy, aby byl zajištěn dostatek potravin pro všechny. Půda by měla být obdělávána efektivně, tedy tak, aby bylo dosaženo maximálních možných výnosů z jednotky plochy, a zároveň udržitelně, aby bylo možné vysokých výnosů dosahovat i v budoucnosti. Čím více lidí na Zemi žije, tím méně úrodné půdy zůstává v přepočtu na jednoho obyvatele. Pro zemědělství nejvhodnější půda je dnes ve většině zemí (nejen subsaharské Afriky) již zemědělci využívána a s dalším růstem populace se více lidí bude muset uživit z přibližně stále stejné jednotky plochy³.

Intenzifikace zemědělství za účelem zajištění dostatku potravin pro obyvatele rozvojových zemí se primárně netýká rozvinutých evropských či severoamerických států. Ty mají natolik silnou ekonomiku, že přestože některé z nich nevyprodukují dost potravin pro vlastní potřebu, jsou schopny z jiných oblastí světa dostatek potravin dovézt. Často přitom dochází k importu zemědělských plodin i z ekonomicky nejslabších zemí globálního Jihu⁴, kde je kromě příznivých klimatických podmínek také levná pracovní síla. Díky tomu je levný i samotný dovážený produkt, jenž je obvykle exportován v surovém stavu, s minimální přidanou hodnotou.

---

² Všechny předpovědi jsou pouhé odhady založené na zkoumání růstu, trendů a schémat, některé zdroje uvádí pro rok 2050 i více než 10 miliard obyvatel.

³ Plocha zemědělské půdy se může zvyšovat např. pomocí odlesňování. Masové odlesňování je však politicky jen těžko prosaditelné a z mnoha důvodů je považováno za nežádoucí. Na druhou stranu se může plocha zemědělské půdy v důsledku špatného hospodaření na ní a její následné degradaci snižovat.

⁴ Autorka v textu používá a poměrně volně zaměňuje pojmy jako *země globálního Jihu*, *nejchudší státy světa*, *rozvojové země* či *hospodářsky méně vyspělé země*, a myslí tím povětšinou nejméně rozvinuté státy světa definované podle OSN (tzv. Least Developed Countries – LDCs). Pro účely této práce je ve většině případů věnována pozornost zejména LDCs v subsaharské Africe.

Dalším důvodem, proč se zaměřit na intenzifikaci zemědělství v Africe více než kdekoli jinde, je rychlý růst počtu obyvatel na tomto kontinentu. Zatímco podíl obyvatel Evropy na světové populaci klesne mezi lety 2000 a 2100 na polovinu (ze současných 12 % na necelých 6 %), v Africe se za stejné období téměř zdvojnásobí (z 13 % na 25 %). (United Nations, 2014)

Důsledky lokálních potravinových krizí se v nejchudších zemích světa projevují nejvíce mezi drobnými farmáři. Je tomu tak i přesto, že v posledních desetiletích se i v nejchudších zemích výkon zemědělství zvyšuje a probíhají v nich procesy mechanizace a intenzifikace zemědělství. Za růstem zemědělského sektoru v nich však nestojí primárně malí, ale spíše střední a velcí producenti. Ačkoliv v těchto zemích současně rostou i další sektory ekonomiky, tak samotní drobní farmáři, kteří bývají nejchudším segmentem společnosti, z těchto změn profitují jen relativně málo. Řešením může být zavedení politik vedoucích ke zvýšení konkurenceschopnosti a v konečném důsledku i životní úrovně drobných producentů, nebo vytvoření nových pracovních míst pro tyto producenty v jiných sektorech diverzifikující se ekonomiky a zajištění potravinové bezpečnosti prostřednictvím větších (a efektivnějších) zemědělských společností. Třetí alternativou je kombinace obojího.

V první části se práce zabývá rolí zemědělství ve světové ekonomice a mezinárodními iniciativami přímo či nepřímo podporujícími rozvoj tohoto sektoru. Druhá část přibližuje různé historické i současné přístupy k roli zemědělství v rozvoji společnosti a de facto také redukci chudoby. Třetí část srovnává efekty drobného a korporátního zemědělství na redukci chudoby a rozvoj, potravinovou bezpečnost, a životní prostředí v oblasti subsaharské Afriky (SSA). Ve čtvrté části jsou navrženy politiky, které by měly eliminovat slabiny drobného a korporátního zemědělství v SSA v jednotlivých analyzovaných segmentech. V závěrečné části je jako případová studie analyzována zemědělská politika a struktura zemědělského sektoru Tanzanie.

2. Cíle práce a metodologie

Cílem této práce je srovnání drobného farmaření a korporátního zemědělství v zemích subsaharské Afriky především ve vztahu ke snižování chudoby a jejich vlivu na potravinovou bezpečnost. Práce si klade za cíl také návrh politik, které zmírní nevýhody vyplývající z jednotlivých forem zemědělství a zároveň umožní maximalizaci

užitku plynoucího z výhod těchto forem zemědělství. Součástí práce je případová studie z Tanzanie, která je typickým příkladem agrární země subsaharské Afriky, kde v zemědělství pracuje většina produktivního obyvatelstva.

Autorka si při psaní této práce pokládá tyto výzkumné otázky:

- 1) Jakým způsobem přispívají drobné farmaření a korporátní zemědělství k redukci chudoby a rozvoji, jak významně přispívají k potravinové bezpečnosti a jaký je jejich vliv na životní prostředí?
- 2) Jaké jsou výhody a slabiny drobného farmaření/korporátního zemědělství? (SWOT analýza)
- 3) Jaké politiky mohou tyto výhody posílit a negativní vlivy slabin co nejvíce eliminovat?

Pro účely teoretické části této práce byla použita zejména rešeršně-kompilační metoda, sběr a analýza relevantních dat mimo jiné pomocí SWOT analýzy a následná interpretace získaných poznatků. V části věnující se Tanzanii autorka kromě těchto metod vycházela také z vlastního kvalitativního výzkumu, který kromě zúčastněného pozorování (v Tanzanii autorka v předchozích 3 letech strávila celkem 6 měsíců) zahrnoval individuální hloubkové rozhovory s farmáři z okrsku Utengule/Usangu. Celkem bylo realizováno 21 rozhovorů, z nichž je pro účely této práce využito 13.

Mezi hlavní zdroje informací patří především odborné články publikované ve vědeckých periodikách, dále také reporty a analýzy mezinárodních institucí jako jsou Světová banka nebo Organizace spojených národů. Dalšími zdroji jsou knižní publikace nezávislých autorů nebo vládní dokumenty Tanzanie. Z velké většiny se jedná o zdroje dostupné online a v anglickém jazyce.

3. Zemědělství rozvojových zemí v globálním kontextu

Zemědělství má potenciál přispívat ke světovému růstu HDP, odstraňování chudoby a k udržitelnějšímu využívání přírodních zdrojů. Zemědělský sektor funguje nejen jako ekonomická aktivita a živobytí, ale přirozeně ovlivňuje i vztah lidí k životnímu prostředí. Pokud se podíváme na farmaření jako na ryze ekonomickou aktivitu, poskytuje pracovní a investiční příležitosti pro soukromý sektor a je hlavní tahoun růstu některých souvisejících odvětvích průmyslu, například potravinového a zpracujícího průmyslu.

V rozvojových zemích tvoří podíl zemědělství na HDP průměrně 29 % a zaměstnává až 65 % pracovní síly. (World Bank, 2007) Například v České republice tvoří zemědělství 2,4 % HDP (Vomastek, 2014) a zaměstnává 2,9 % lidí (Ministerstvo zemědělství, c2015). Disproporce mezi podílem pracovníků a vytvářenou hodnotou produktů v zemědělství je v České republice výrazně nižší než v rozvojových zemích. Přestože část rozdílu je možné vysvětlit rozdílnými přírodními podmínkami, tato charakteristika naznačuje, že produktivita v sektoru zemědělství má v rozvojových zemích velký potenciál růstu. V zemědělství v rozvojových zemích pracuje chudší část jejich obyvatel, růst produktivity v zemědělství je tedy velmi důležitý nejen pro zajištění potravinové bezpečnosti, ale také pro redukci chudoby.

Přestože v rozvinutých zemích podíl zemědělství na HDP země ve vztahu k ostatním sektorům klesl na velmi nízkou úroveň (viz příklad České republiky výše), v rozvojových zemích stále tvoří důležitou součást ekonomiky a je hlavním zdrojem příjmů pro většinu obyvatel. Nepatří do něj již pouze obdělávání půdy a pěstování potravinových plodin, ale běžně zahrnuje také pěstování lesa, rybaření, mlékárenství, pěstování ovoce, včelařství či chov hospodářských zvířat. S růstem objemu světového obchodu a specializace v ekonomice roste také význam návazného zpracovatelského a dopravního průmyslu. (Agricultural Goods, 2013)

Jestliže je zemědělství v rozvojových zemích stále sektorem zaměstnávajícím nejvíce lidí, je zřejmé, že globální cíl vymýtit chudobu ve všech jejích formách všude na světě může být naplněn pouze tehdy, bude-li mít zemědělství v agendě mezinárodního společenství a národních vlád adekvátní podporu a prioritu. Udržitelný rozvoj zemědělství doprovázený postupnou diverzifikací ekonomik nejméně rozvinutých zemí může být jedním z nejdůležitějších nástrojů jak bojovat s extrémní chudobou a hladem. (World Bank, 2007)

Lidé žijící pod hranicí extrémní chudoby⁵ jsou skupina lidí, která je většinou závislá na zemědělství, jež je jejich hlavním zdrojem obživy. (Horký, 2011) I přes úspěchy při naplňování hlavního cíle Rozvojových cílů tisíciletí (MDGs), kdy byl již v roce 2010 snížen počet extrémně chudých lidí na polovinu, přibližně 10 % obyvatel na světě - více než 700 milionů - stále žije v extrémní chudobě. (World Bank, 2015).

V rámci MDGs se růstu venkova a zemědělského sektoru (byť nepřímě) týkal především první cíl: Odstranit extrémní chudobu a hlad. Rozvojové cíle měly být

---

⁵ Podle Světové banky lidé žijící pod 1,25 \$/osoba/den vyjádřené v paritě kupní síly (PPP). Jedná se o absolutní chudobu, kdy lidé nemají přístup k základním potřebám a službám.

mezinárodním společenstvím naplněny do roku 2015. Naplňování cílů bylo podle MDGs Reportu z téhož roku globálně poměrně úspěšné i přes některé dílčí nedostatky a přetrvávající nerovnosti jak mezi státy, tak mezi bohatými a chudými lidmi uvnitř jednotlivých států. (United Nations IC, 2015)

Na agendu MDGs plynule navázaly tzv. Cíle udržitelného rozvoje (SDGs), které byly přijaty Organizací spojených národů (OSN) 25. září 2015 v New Yorku. Pro rozvoj zemědělství je nejdůležitější hned druhý cíl podle nové agendy udržitelného rozvoje, který tentokrát se zemědělstvím souvisí přímo, neboť vyzývá mezinárodní společenství k *Vymýcení hladu, dosažení potravinové bezpečnosti, lepšímu přístupu ke kvalitní výživě a k prosazování udržitelného zemědělství*. Hned několik cílů tohoto bodu se úzce pojí s rozvojem zemědělství v nejchudších zemích světa a přímo se dotýká výzkumných otázek, jejichž zodpovězení si klade tato práce. Dílčí cíle usilují například o dosažení řešení v následujících oblastech:

- do roku 2030 zdvojnásobit zemědělskou produktivitu a příjmy drobných pěstitelů potravin, zejména žen, domorodců⁶, rodinných farem, pastevců a rybářů, a to prostřednictvím bezpečného a rovného přístupu k půdě, k dalším výrobním zdrojům a vstupům, znalostem, finančním službám, trhům, k možnostem vytvářet produkty s vyšší přidanou hodnotou a k nabídkám práce mimo farmaření;
- do roku 2030 zajistit udržitelné systémy produkce potravin a realizovat odolné zemědělské postupy, které zvyšují produktivitu a produkci, pomáhají udržovat ekosystémy, posilují kapacity pro přizpůsobení se změně klimatu, extrémnímu počasí, suchu, záplavám a jiným katastrofám, a které postupně zlepšují půdu a její kvalitu;
- do roku 2020 zajistit zachování genetické rozmanitosti semen, pěstovaných rostlin a hospodářských a domácích zvířat a jejich příbuzných divoce žijících druhů, mimo jiné prostřednictvím řádně spravovaných a variabilních semenných a rostlinných bank na národní, regionální a mezinárodní úrovni, podporovat přístup k nim a podporovat též spravedlivé a nestranné sdílení přínosů plynoucích z využívání genetických zdrojů a souvisejících tradičních znalostí (United Nations, c2015a).

---

⁶ Z angličtiny: Indigenous peoples – původní obyvatelé dané oblasti

4. Role zemědělství v rozvoji

Celá řada autorů, především ekonomů, sociologů, historiků a antropologů se zabývá rolí zemědělství v rozvoji. I přes odlišnosti mezi těmito teoriemi a důrazem na různé aspekty role zemědělství lze konstatovat, že historicky existují dva hlavní proudy teorií zabývajících se zemědělstvím ve vztahu k rozvoji hospodářsky méně vyspělých zemí.

První proud je vůči výhledům zemědělství spíše pesimistický a vychází z Lewisova modelu duální ekonomiky (1954). Tento proud vnímá zemědělství spíše jako zastaralý sektor s malým růstovým potenciálem, který je pro ekonomiku důležitý především jako zdroj levné pracovní síly. Druhý proud, který vychází hlavně z Johnstona a Mellora (1961), identifikuje v zemědělství růstový potenciál a jeho růst považuje za základní předpoklad pro úspěšný rozvoj země a diverzifikaci ekonomiky.

Následující podkapitoly charakterizují Lewisův model (1954) a teorii Johnstona a Mellora (1961), a dále analyzují vývoj zemědělského sektoru a diskuzi jeho významu pro rozvoj ekonomik rozvojových zemí od 60. let až po přelom tisíciletí. V poslední podkapitole této části je diskutován význam a aktuálnost Lewisova modelu i teorie Johnstona a Mellora v současném světě, jenž je od konce 80. let charakterizován rostoucí liberalizací mezinárodního obchodu.

4.1. Lewisův model a model Johnstona a Mellora

Ač vznikl model duální ekonomiky před více než 60 lety, je stále aktuální i pro současné rozvojové země. Za tvůrce tohoto modelu je považován W. Arthur Lewis⁷, autor publikace *Hospodářský rozvoj s neomezenými zásobami pracovní síly*⁸ (1954). Lewis (1954) provedl analýzu zkušeností z historie, které spojil s myšlenkami ekonomů z období klasicismu a na základě toho představil průběh rozvoje v méně rozvinutých zemích.

Model duální ekonomiky je rozvojová teorie postavená na tzv. samozásobitelském (zemědělském) sektoru a na kapitalistickém (výrobním) sektoru. Samozásobitelský tradiční sektor je podle Lewise (1954) zpátečnický a trpí nízkou produktivitou práce. Vznikají v něm přebytky nekvalifikované pracovní síly (vysoká nezaměstnanost)

---

⁷ Lewis je první černošský nositel Nobelovy ceny v jiné kategorii než za mír. Nobelovu cenu za ekonomii dostal konkrétně za „průkopnický výzkum ekonomického rozvoje se zvláštním zřetelem na problémy rozvojových zemí“. (NobelPrize.org, c2015) http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1979/

⁸ Z anglického originálu *Economic Development with Unlimited Supplies of Labor*, 1954

s nemožností nárůstu mzdy. Takový sektor není schopen žádných investic, které by byly zdrojem dalších (budoucích) příjmů. Kapitalistický výrobní sektor naopak funguje na vztazích zaměstnavatele a zaměstnanců, kteří pro něj pracují. Podle autora je druhý sektor mnohem stabilnější a umožňuje vlastníkům výrobních faktorů i zaměstnancům kumulaci kapitálu a v důsledku umožňuje a podporuje další investice do podnikání.

Má-li dojít k rozvoji tradiční ekonomiky, je podle Lewise (1954) nutná její transformace na moderní systém hospodářství. Ta spočívá v tom, že přebytky pracovní síly ze zemědělského sektoru jsou využity výrobním sektorem. „Neomezená“ nabídka pracovní síly, jejíž zdrojem je tradiční samozásobitelská ekonomika, v raném stádiu rozvoje znamená, že kapitalistický výrobní sektor může dočasně expandovat bez nutnosti zvyšovat mzdy. Díky růstu výrobního sektoru postupně dojde k úplnému přechodu na moderní průmyslová odvětví, jejichž růst postupně snižuje nezaměstnanost. Zároveň se vytvoří tlak na zvyšování mezd pracovníků, což podporuje hospodářský rozvoj země a soběstačnost (stádium zvané jako Lewisův zlomový bod). Když „kapitál dostihne nabídku práce“, dvousektorový model již není třeba a dojde k transformaci na industrializovanou ekonomiku. (Lewis, 1954)

Lewisův model bývá kritizován kvůli v něm vyjádřenému předpokladu, že zemědělství je pouhým zdrojem pracovní síly, nebo za hypotézu, že lidé automaticky reinvestují své výdělků do podnikatelských aktivit (ve skutečnosti často kapitál využijí na spotřebu). Také je potřeba počítat s tím, že pro nekvalifikované pracovníky nemusí být snadné či vůbec možné přejít ze zemědělského sektoru do výrobního.

Kritiku Lewisova duálního ekonomického modelu shrnuli Johnston a Mellor (1961), kteří nabídli vlastní alternativní model rozvoje, v němž hraje zemědělský sektor mnohem výraznější roli. Zabývají se vzájemnými vztahy mezi zemědělstvím a industrializací v rozvojových zemích a zkoumají, jakou přesně hraje zemědělství roli v ekonomickém růstu.

Na začátku 60. let bylo zemědělství prakticky ve všech rozvojových státech sektorem, který tvořil přibližně polovinu výkonu ekonomiky a zaměstnával většinu ekonomicky aktivního obyvatelstva. Typicky v těchto zemích tvořilo 40–60 % národních příjmů a zaměstnáno v něm bylo 50–80 % obyvatelstva. (Johnston a Mellor, 1961: 566) Přestože využívalo velké množství zdrojů - zejména lidskou práci a půdu - zůstával však zemědělský sektor velmi málo produktivní. Protože tyto předpoklady platí ve většině zemí subsaharské Afriky dodnes, je tento přístup stále aktuální.

Přestože Johnston a Mellor (1961) připouští, že za určitých okolností může být Lewisův model funkční, namítají, že jeho přístup není dostatečně praktický a především ekonomicky efektivní. Vhodnější je podle nich přístup, který by zvyšoval produktivitu práce a výstupy i v rámci zemědělského sektoru, a to hlavně pomocí masivního zavádění moderních zemědělských technologií. Toho lze dosáhnout především podporou investic do zemědělského výzkumu, prostřednictvím zemědělského vzdělávání, šířením alternativních forem produkce potravin a posilováním schopností farmářů využívat a ve svém rozhodování brát v úvahu nové zemědělské technologie.

Johnston a Mellor (1961) dále argumentují ve prospěch významu zemědělství tím, že v případě, že trh nebude dostatečně zásoben potravinami, tj. že růst produkce potravin nebude schopen držet krok s růstem poptávky, může to reálně ohrožovat ekonomický růst. Lidé v takové zemi budou - velmi jednoduše řečeno - trpět hladem a nebudou tedy schopni pracovat efektivně a naplno. Také zdůrazňují, že export zemědělských produktů do zahraničí znamená zisk valut a jedná se tedy o dobrý zdroj příjmů především v rané části rozvoje.

S Lewisem (1954) se Johnston a Mellor (1961) sice shodují v tom, že pracovní síla pro výrobu a expanzi dalších sektorů ekonomiky musí pocházet především ze zemědělství, ale dále dodávají, že i samotné zemědělství může vytvářet kapitál potřebný pro investice do podnikání a rozvoje sekundárního sektoru. V zásadě tvrdí, že rostoucí příjmy farmářů ze zemědělské činnosti mohou být důležitým impulzem k vytváření a rozšiřování průmyslové výroby. Vyšší příjmy farmářů totiž znamenají zvyšování jejich životního standardu a to v důsledku znamená vyšší poptávku po zboží, které produkují další sektory.

Lewis (1954) na jedné straně a na straně druhé Johnston a Mellor (1961) by se pravděpodobně shodli také na tom, že zemědělství hraje významnou roli v rozvoji méně vyspělých zemí. Rozchází se však v odpovědi na otázku, o *jakou roli* jde. Lewis (1954) je toho názoru, že se zemědělci jednoduše přesunou do výrobního sektoru a tím bude dosaženo rozvoje. Nepovažuje tak za klíčové zemědělství jako takové, ale vidí tento sektor pouze jako zásobárnu pracovní síly. Oproti tomu Johnston a Mellor (1961) tvrdí, že má zemědělství mnohem větší potenciál. Navrhují, aby byla zvýšena podpora vzdělávání zemědělců, a aby do zemědělského sektoru nejméně vyspělých zemí šlo více investic. Díky zvýšeným příjmům farmářů a jejich rostoucí životní úrovni dojde ke zvýšení jejich spotřeby, úspor i míry investic, což dále podpoří všechny sektory

ekonomiky. Závěrem lze tedy konstatovat, že Lewis by chudé země rozvíjel ze zemědělství, zatímco Johnston a Mellor *prostřednictvím* zemědělství.

4.2. Zelená revoluce a důraz na rozvoj venkova

Zelená revoluce v šedesátých letech 20. století znamenala nový směr pro zvyšování zemědělské produkce díky vyšlechtěným výnosnějším semenům v rozvojových zemích. Přišla v pravý čas jako řešení zvyšující se poptávky po potravinách v souvislosti s rostoucí světovou populací. V některých oblastech vedl tento proces transformace zemědělství ke zdvojnásobení až ztrojnásobení zemědělské produkce a v důsledku i k velkému zvýšení příjmů. Zelená revoluce byla úspěšná zejména v asijských zemích, nejvíce v Indii, ale také v Číně. Naopak méně úspěšná byla v Latinské Americe s výjimkou Mexika a částečně Brazílie, v Africe zelená revoluce zpočátku neprobíhala prakticky vůbec, respektive její plošné odstartování bylo značně opožděné. (Opršal, 2011)

Po zelené revoluci, která přinesla v 60. letech minulého století do řady rozvojových zemí modernizaci, inovace a nové technologie jako jsou například vylepšená semena primárních zemědělských plodin a hnojiva, se řada autorů začala zabývat příčinami zaostávání zemí subsaharské Afriky.

Haggblade et al. (1988) zkoumali vztahy mezi zemědělským růstem a venkovskou „nefarmářskou“ ekonomikou. Jako hlavní problém SSA identifikují slabší vazbu mezi zemědělským a nezemědělským sektorem na venkově v subsaharské Africe oproti Asii. Jednou z podmínek rozvoje venkova v SSA by bylo podle autorů posílení této vazby, a to pomocí zaměření se na pět okruhů politik: podpora drobných farmářů; budování infrastruktury na venkově; podpora obchodu a služeb; rozvoj měst ve venkovských oblastech a zaměření se na ženy jakožto klíčové aktéry rurálního rozvoje. (Haggblade et al, 1988)

Doporučení Haggblada et al. (1988) „podporovat drobné farmáře“ ve snaze posílit slabou vazbu mezi zemědělským a nezemědělským sektorem je do jisté míry popřeno studie Hazella a Roella (1983), kteří na základě svého výzkumu z Malajsie a Nigérie doporučovali zaměřit se spíše na střední a velké zemědělce, neboť ti byli podle jejich závěrů schopni utratit mnohem větší příjem na výrobky náročné na práci

a vyprodukované vesnickým nezemědělským sektorem⁹. V tom nejzásadnějším se však oba autorské týmy shodly: zásadní slabinou rozvoje rurálních oblastí SSA je podle nich relativně slabá vazba mezi primárním sektorem a zbytkem hospodářství.

Je třeba zdůraznit, že relativní slabost vazby zemědělského a nezemědělského sektoru není absolutní slabost: jedním ze závěrů Haggblada et al. (1988) je, že 1% růst zemědělského sektoru implikuje 0,5% růst nezemědělského sektoru (v Asii byl efekt silnější – 1 ku 0,7). K síle multiplikačního efektu v prostředí venkovských¹⁰ ekonomických (nezemědělských) aktivit v subsaharské Africe přispívalo to, že si na konci 80. let 15-65 % farmářů ze subsaharské Afriky podle jejich studie kromě zemědělství vydělávalo také v nezemědělském sektoru. V první řadě se tedy sice jednalo o farmáře, avšak v době, kdy přišli ze svých polí nebo kdy v dané oblasti nebyla hlavní zemědělská sezona, provozovali další výdělečnou činnost. Nezemědělské aktivity farmářům zvyšovaly příjem a pomáhaly jim platit potřebné poplatky, uživit rodinu, a zároveň například také investovat a spořit.

Kromě velkých rozdílů mezi africkými zeměmi ve významu nezemědělských příjmů zaznamenali autoři velký rozdíl i uvnitř jednotlivých zemí. Například v Nigerii a v Lesothu bylo zjištěno, že lidé žijící ve společnosti s vyššími příjmy získávají výrazně větší podíl svých výdělků z nezemědělského sektoru, než je tomu u chudé části populace. Podobnému schématu nasvědčovala i data z venkovských komunit v Ugandě, Tanzanii, Zambii a v Zimbabwe. Naproti tomu jiný trend se ukázal v domácnostech v Botswaně a v Gambii, kde byla celkově mnohem větší rovnost příjmů jak z farmaření, tak z aktivit mimo zemědělství.

Haggblade et al. (1988) tak v podstatě podpořili teorii Johnstona a Mellora (1961), kdy naznačili, že diverzifikace příjmů nastává postupně s růstem zemědělství, za pomoci učení farmářů novým dovednostem. S porozuměním novým technologiím a postupům dojde ke zvýšení výnosů z jednotky plochy. Díky zvýšení produktivity každého jednoho farmáře, se lidé mohli soustředit i na další ekonomické (nezemědělské) aktivity, které přímo nesouvisely se zajištěním potravy pro rodinu. Se zvýšením příjmů zemědělců

---

⁹ Chudí drobní farmáři utratí mnohem větší část svých příjmů na zajištění základních potřeb - tedy především na nákup potravin - než střední a velcí farmáři. Popisované vazby mezi zemědělským a nezemědělským sektorem jsou proto logicky silnější v zemích s vyšším podílem středních a velkých farem.

¹⁰ Haggblade (1988) pro tyto účely definuje venkov jako místo, kde je majorita lidí závislá na zemědělství, oproti tomu město je místem, kde se lidé převážně živí výrobou, průmyslem, jsou zaměstnáni ve státním sektoru či ve vládě. Jelikož je takovéto pojetí venkova široké, vždy budou podle lokality a její velikosti vymezeny rozdíly mezi zemědělskými a nezemědělskými aktivitami. Mezi tyto aktivity řadí všechny, které nesouvisí s pěstováním plodin či chováním hospodářských zvířat. Agropřemysl a trh s komoditami jsou pro účely této teorie považovány za nezemědělské aktivity.

vzrostla poptávka po místních službách, kvalitnějších potravinách, zpracovaném zboží, bydlení apod. S rozvojem menších nezemědělských společností na venkově (podle definice Haggbladea et al., 1988) vznikalo i více pracovních míst ve výrobním sektoru. Ze získaných dat z výzkumu v Keni se ukázalo, že nejčastějšími a nejrychleji se rozvíjejícími nezemědělskými odvětvími byly zejména doprava a finanční služby.

Služby a obchod měly být v budoucnu klíčové venkovské ekonomické (nezemědělské) aktivity. Mezi doporučení Haggbladea et al. (1988) se řadí i politiky, ze kterých neprofituje pouze zemědělský sektor: například investice do dopravní infrastruktury k lepšímu spojení venkova a měst. Kromě fungování a produktivity venkovské ekonomiky kladli důraz na rozvoj institucí, které umožní stabilitu a možnost dalšího růstu. Do té doby vlády zanedbávaly přítomnost finančního, tj. především bankovního sektoru na venkově, kde je pro další rozvoj velmi důležitá role úvěrů a spoření.

Dále zmiňují důležitost investic do lidského kapitálu a specifickou podporu aktivit žen. Jak ukázaly případové studie z Nigérie a Beninu, byly to právě ženy v těchto afrických zemích, jež zastávaly většinu prací v nezemědělském sektoru, počínaje vařením a péčí o domácnost, přes krejčovství a drobné podnikání až po výrobu keramiky či pletení košiců a košíků. (Haggblade et al., 1988)

4.3. Lewisův model a model Johnstona a Mellora na přelomu tisíciletí

Na konci 80. let se začaly objevovat teorie nového „agrárního optimismu“, které tvrdily, že uvolnění bariér mezinárodního obchodu zlepšuje růstový potenciál zemědělství oproti tzv. městským sektorům (průmysl a služby). Pokud by zemědělství nebylo opomíjeno politickou reprezentací a byla by mu dána patřičná podpora veřejného sektoru, mohl by zemědělský růst přímo pomoci větším a velkým zemědělcům a nepřímo podporovat malé farmáře a bezzemky. Vytvořila by se nová pracovní místa v zemědělství a díky zvýšené životní úrovni by se zvýšila i poptávka po dalším zboží v jiných sektorech.

Hart (1993) tyto přístupy kritizuje. Relativizuje úspěchy Malajsie a Tchaj-wanu jakožto modelových zemí, jejichž růst odstartoval díky růstu zemědělského sektoru. Poukazuje na to, že ve většině rozvojových zemích včetně dvou výše uvedených ve skutečnosti nedošlo k diverzifikaci rurální ekonomiky, jak předpokládaly například zmiňované teorie Johnstona a Mellora (1961) nebo Haggbladea et al. (1988), a že úspěch Malajsie a Tchaj-wanu je, pokud jde o roli zemědělství, chybně interpretován.

Na Tchaj-wanu ani v Malajsii nevedl zemědělský růst sám o sobě k diverzifikaci venkovské ekonomiky, ani k naplnění základních potřeb a redistribuci nově vytvořených příjmů mezi všechny obyvatele, jak se podle optimistů očekávalo. (Hart, 1993)

Hart (1993) dále diskutuje otázku, zda je zemědělský růst s očekávanými pozitivními výsledky stejně silného růstu životní úrovně pro chudé farmáře v nejméně rozvinutých zemích světa vůbec možný, pokud nedojde k pozemkovým reformám a redistribuci půdy. Sám se opírá o empirické zkušenosti z vybraných asijských zemí.

Kritizuje agrární optimisty za to, že dojde-li k modernizaci zemědělství a dostanou-li se nové technologie do rukou velkých farmářů, může namísto diverzifikace obchodu a exportu dojít spíše k podpoře importu. Pro velké farmy je totiž rychlá modernizace a zavedení technologií mnohem realističtější než pro podfinancované drobné farmáře.

Tzv. luxusní dovážené zboží může domácímu trhu, produktivitě a zaměstnanosti v zemi dovozu naopak škodit, neboť vede k nežádoucí struktuře fungování ekonomiky. Diskutuje také problematiku reinvestic do výroby náročné na lidskou práci. Podle Harta (1993) tento teoreticky známý mechanismus v praxi spíše nefunguje a není pravidlem, že by byl „přebytek lidských zdrojů“ ze zemědělského sektoru automaticky a snadno přesouván do sektorů, které skutečně přinášejí vyšší produktivitu.¹¹

Jinými slovy se snaží říct, že se prakticky žádná země subsaharské Afriky nevyrovnala Tchaj-wanu, který díky zemědělství nastartoval růst v 60. letech minulého století. Rozvoj Tchaj-wanu byl tehdy doprovázený vhodnými vládními politikami (mj. dobře nastavené pozemkové reformy) a to přispělo k rozvinutí funkční ekonomiky tažené exportem. Přestože tedy v Tchaj-wanu nedošlo k plnohodnotné diverzifikaci venkovské ekonomiky, celkově lze jeho hospodářskou politiku považovat za úspěšnou. Africké vlády podobné politiky jako Tchaj-wan nedokázaly aplikovat. Hart (1993) navíc zjistil, že v afrických zemích dochází k průměrně o 60 % menšímu multiplikačnímu efektu oproti zkušenostem z asijských zemí. Důvody této slabší vazby jsou podle Harta (1993) především ekologické, ale jsou jimi také nižší hustota osídlení a nižší počáteční úroveň rozvinutosti měst.

Zatímco Hart (1993) vnímá možnosti zemědělského růstu jako nástroje rozvoje v subsaharské Africe z výše popsaných důvodů jako velmi omezené, ve stejné době se objevila řada ekonomů, kteří v růst prostřednictvím zemědělství věřili. Byli přesvědčeni,

---

¹¹ Je známé, že řada lidí z rozvojových zemí, kteří opustí rurální zemědělské oblasti a přesídlí se do měst ve snaze najít práci v jiných sektorech, skončí v chudinských čtvrtích a na živobytí si vydělávají prací s minimální přidanou hodnotou (např. pouličním prodejem).

že v zemích závislých na zemědělství, kde žije stále většina obyvatel na venkově, jde o jedinou možnou cestu.

Mezi následovníky Johnstona a Mellora (1961), kteří podporovali masivní investice do zemědělství a jeho upřednostnění v politice, patří i agrární optimisté Fan et al. (2004). Zdůrazňují význam ekonomického růstu taženého zemědělským sektorem, zároveň však říkají, že takto generovaný růst se neobejde bez správných vládních politik, intervencí a investic. Na rozdíl od Harta (1993) vidí tento přístup mnohem realističtěji.

Diskutují *Veřejné prostředky, růst a snižování chudoby ve venkovské Ugandě*¹² (2004) za podpory Světové banky a USAID pro International Food Policy Research Institute (IFPRI). Fan et al. (2004) se zabývají dopady vládních investic do zemědělského výzkumu a do podpory šíření zemědělských metod zvyšujících produkci v Ugandě. Zjistili, že tyto investice mají na venkově velmi významný efekt jak na zvyšování zemědělské produktivity farmářů, tak na redukci chudoby.

Značné pozitivní dopady na ekonomický růst měly také prostředky investované do dopravní infrastruktury na venkově (zejména výstavba cest nižší kvality¹³) a v neposlední řadě také investice do vzdělávání. Výhodou investic do dopravní infrastruktury byl jejich okamžitý a výrazný efekt, neboť v mnohých venkovských oblastech dosud nejsou žádné zpevněné cesty. Oproti tomu např. investice do zdraví obyvatel se zúročí až v delším časovém horizontu. (Fan et al., 2004)

Uganda zaznamenala díky makroekonomické stabilizaci, strukturálním změnám a liberalizaci trhu značný - a ve zbytku subsaharské Afriky jen málokde vídaný - ekonomický růst. Do konce 90. let snížila celkový počet chudých lidí v zemi z 56 na 35 %. I přes tento úspěch však docházelo ke značně nerovnoměrnému růstu mezi městem a venkovem. Na začátku 21. století žilo 95 % chudých obyvatel Ugandy na venkově, kde je většina lidí závislá na drobném farmaření jako na hlavním živobytí. Nerovnost rozdělení bohatství a růstu je pozorována i v dalších zemích subsaharské Afriky. (Fan et al., 2004)

Jiná analýza Reinikky a Colliera (2001) shrnuje investice, jež měly největší efekty na růst zemědělského sektoru a na snižování chudoby ugandském na venkově. Stejně jako u Fana et al. (2004) se jedná zejména o investice do vzdělávání, o zajištění přístupu k upraveným cestám a o zpřístupnění finančních služeb chudým. Možnosti spoření

---

¹² V anglickém originále: *Public Expenditure, Growth, and Poverty Reduction in Rural Uganda* (2004)

¹³ Tj. nešlo o investice do budování dálnic a cest vyšších tříd, ale posílení základní dopravní infrastruktury na venkově.

a úvěrů výrazně ovlivňují množství a kvalitu do zemědělství investovaných vstupů a větší zisky pak umožňují lidem rozvíjet nové podnikatelské aktivity mimo zemědělství.

Kombinace těchto zjištění dokazuje, že růst prostřednictvím zemědělského sektoru a redukce chudoby jsou možné, jsou-li odstraněny některé překážky. Je třeba dodržet doporučené postupy, zavést správné politiky a spustit správně mířené a implementované veřejné investice na venkově.

4.4. Závěr

Náhled na zemědělství a jeho skutečnou roli v rozvoji méně vyspělých zemí se v čase neustále mění. Po úspěších, kterých dosáhla zelená revoluce (zejména v Asii) se role zemědělství ukázala ve změně struktur ekonomiky alespoň zpočátku jako zásadní. V těchto zemích je nyní podíl zemědělského sektoru na tvorbě HDP na ústupu.

Převažující paradigma v 70. letech stavělo zemědělství, zejména v prvních fázích rozvoje kvůli vysokému podílu pracovní síly v tomto sektoru a silným vazbám na ostatní sektory ekonomiky, doslova do pozice „motoru růstu“. Prakticky každá rodina na venkově má část pole, kterou tradičně obhospodařuje především pro vlastní spotřebu a částečný odprodej, jenž zajistí příjmy pokrývající další výdaje rodiny. Je-li ekonomický růst tažen drobným farmařením, je (stejně jako paradigma 70. let) automaticky vnímán jako pro-poor (tj. tzv. růst ve prospěch chudých). (Byerlee et al., 2005)

I kvůli rychlému růstu ekonomiky doprovázeném rychlým poklesem podílu zemědělství na HDP a jeho postupným poklesem podílu na zaměstnanosti v asijských zemích, začali současní agropesimisté zpochybňovat potenciál zemědělství zajistit pro-poor růst. Překážky, které vnímají agropesimisté, jsou především nízké ceny komodit na světových trzích, nízká konkurenceschopnost domácí produkce/výroby, nedostatek nových technologických objevů v zemědělství a rostoucí zapojení zemí do světového obchodu a procesu globalizace (způsobující kromě jiného i zmiňovaný pokles cen zemědělských komodit). (Byerlee et al., 2005)

Do 90. let vstoupily subsaharské země s nedostatečnými výsledky v oblastech zemědělského rozvoje a redukce chudoby. Od té doby se projevila diverzita prostředí afrických států, které se stavěly k rozvoji po svém. Přestože se boj s chudobou ve většině afrických zemí jevil jako neúspěšný (důsledek nízkého nebo záporného ekonomického růstu na obyvatele), existují příklady, které přitahují pozornost agrooptimistů. Mezi těmito zeměmi jsou například Ghana a Uganda, ve kterých stoupá výkonnost

venkova a rychlý růst zemědělského sektoru výrazně přispívá ke snižování měr chudoby. (Byerlee et al., 2005)

Zemědělský růst je v současnosti jedním z nejsilnějších nástrojů v boji proti extrémní chudobě a klíčem k nasycení téměř devíti miliard lidí, kteří budou podle statistik v roce 2050 na Zemi žít. (World Bank, 2015) Ve srovnání s ostatními hospodářskými sektory je zemědělství dvakrát až čtyřikrát efektivnější ve zvyšování příjmů nejchudších obyvatel. To je zásadní zejména tehdy, kdy je 78 % chudých lidí žijících na venkově přímo závislých na farmaření jako způsobu obživy. Zemědělství významně přispívá k ekonomickému růstu, čímž se dostáváme k subsaharské Africe, kde tvoří zemědělství ve většině zemí průměrně třetinu HDP a zaměstnává 75 % svých obyvatel. (World Bank, 2015)

Diskuze se však není pouze o tom, jak moc podporovat růst prostřednictvím zemědělského sektoru. Vede se také o tom, zda přednostně podporovat drobné farmaření a případně jejich komercializaci, nebo zda spíše podporovat velké korporátní farmy. Oba typy zemědělství mají rozdílné efekty na redukci chudoby a na pro-poor růst, různé vlivy na potravinovou bezpečnost, ale mají také s ohledem na míru intenzifikace různé dopady na životní prostředí. Právě síle těchto efektů se tato práce věnuje v následujících kapitolách.

5. Drobné farmaření

Většina lidí žijících na africkém kontinentu se živí drobným farmařením a často je to jediný zdroj potravin i finančních příjmů pro rodinu. Samozásobitelské či drobné farmaření je způsob obhospodařování půdy v malém měřítku, řádově od jednoho až po několik akrů¹⁴ orné půdy různé kvality. Mezi malé rolníky se řadí nejen pěstitelé, ale také pastevci, rybáři a lesní strážci pracující na ploše od méně než jednoho hektaru po deset hektarů. Jedná se tedy o velikostně poměrně malou rozlohu půdy, která je ve vlastnictví či v pronájmu jednotlivých farmářů. Organizace pro výživu a zemědělství (FAO, 2012) dále uvádí, že v subsaharské Africe se tato velikost průměrně pohybuje kolem dvou hektarů.

---

¹⁴ Akr je americko-britská plošná jednotka, často používaná v zemích subsaharské Afriky (zejména v těch, které jsou bývalými koloniemi Velké Británie). Jeden akr je něco málo přes 4000 m². Jeden hektar (10 000 m²) se rovná přibližně 2,5 akrům.

Drobné zemědělství je v případě rozvojových zemí spojováno zejména s rodinným obhospodařováním půdy. Tito farmáři často obhospodařují půdu za použití lidské síly, s velmi omezenou pomocí technického vybavení a strojů. Většinou je na této půdě pěstováno během roku několik nízkonákladových plodin určených z velké části na obživu rodiny. V mnoha případech se jedná o šetrnější způsob obdělávání půdy vzhledem k životnímu prostředí než u jiných typů zemědělství. Mimo jiné i proto, že neaplikuje velké množství chemických hnojiv a pesticidů. Pro malý rozsah farem je však zároveň tento typ hospodaření nejvíce citlivý vůči ekonomickým a klimatickým šokům. (FAO, 2012)

Podle statistik FAO (2012) je až 80 % zemědělské půdy v subsaharské Africe a v Asii obhospodařováno právě drobnými zemědělci. Z více než dvou miliard lidí žijících v chudých zemích je více než miliarda životně závislá na drobném farmaření, mnoho z nich žije pod hranicí extrémní chudoby. FAO (2012) uvádí, že i v nejvíce urbanizovaných afrických zemích pracuje až 55 % obyvatel jako drobní farmáři. Například v Nigérii tvoří farmy drobných farmářů bezmála 95 % orné půdy v zemi, zatímco střední a velké farmy zabírají pouze přibližně 5 % půdy. Až 80 % potravin v subsaharských a v asijských zemích je produkováno malými zemědělci. Přibližně 70 % světové produkce primárních potravin bylo vypěstováno drobnými farmáři. Je zřejmé, že rodinné farmaření v subsaharské Africe zajišťuje stabilitu v dostupnosti potravin produkovaných lokálně a pro místní obyvatele.

Klasický koncept úspor z rozsahu, kdy zvyšováním objemu výroby kteréhokoliv výrobku dosáhne podnik snížení výrobních nákladů, a tedy potenciálně vyšších zisků a vyšší efektivity, podle Wiggins (2009) nemusí nutně platit v situacích, kdy je podniku k dispozici ve srovnání s ostatními výrobními faktory levná pracovní síla v relativně neomezeném množství. V takové situaci se naopak můžou objevit tzv. záporné úspory z rozsahu, kdy v přepočtu na vyprodukovanou jednotku náklady stoupají. V podmínkách zemědělství subsaharské Afriky je situace záporných úspor obvyklá, a proto může být drobné farmaření v tomto ohledu efektivnější než střední a velké farmy.

Další výhody spojené s drobným farmařením vidí Wiggins (2009) znalosti vlastníků rodinných farem v oblastech typů půd, klimatu, možnostech zavlažování apod., což jim umožňuje obdělávat půdu efektivněji. Hlubší vztah k půdě děděné z generaci na generaci může znamenat také citlivější přístup k půdě a tedy přirozenou motivaci hospodařit s ní udržitelným způsobem. Malé farmy jsou v krátkodobém horizontu teoreticky odolnější k náhlým propadům cen komodit na trhu, jelikož domácnosti

nezanedbatelnou část své produkce samy spotřebovávají. Pokud se jedná o komerčního zemědělce, motivace odejít ze sektoru je mnohem silnější. V tomto směru jsou drobní zemědělci jakýmsi stabilizačním prvkem zemědělského sektoru. (Wiggins, 2009)

Obecně se má za to, že s růstem rozvojových zemí bude přirozeně stoupat průměrná velikost farem, tedy že podíl drobných farmářů bude na celku klesat. Pfitzer (in Whitehead, 2015) však zdůrazňuje, že tento proces musí být pozvolný a ke změně musí docházet postupně během několika generací. Není možné nárazově přejít na systém plantážnictví několika málo plodin, navíc ve velké většině případů plodin určených na export. V takovém případě by v zemi pravděpodobně vznikla vysoká nezaměstnanost, jelikož jak tvrdil i Hart (1993) ze zkušeností z mnoha subsaharských zemí, drobní farmáři nejsou schopni jednoduše získat dostatečné příjmy z jiných ekonomických aktivit, než je tradiční rodinné zemědělství. Řešení v rozvoji agrární země vidí Pfitzer (in Whitehead, 2015) v rozsáhlých investicích do drobného farmaření, které povedou k postupné intenzifikaci a mechanizaci rodinných farem.

Na začátku 21. století byla v subsaharské Africe znovu přivedena (i v souvislosti s MDGs) pozornost k růstu prostřednictvím rozvoje drobného zemědělství. Za novým zájmem o zemědělství stálo přetrvávající hladovění a tzv. chronická chudoba ve většině afrických zemí s nízkým národním příjmem, důsledky fluktuace cen potravin na mezinárodním trhu i souvislost s klimatickými změnami.¹⁵

I v důsledku tlaku mezinárodních organizací se členské státy Africké unie v roce 2003 zavázaly k vládním investicím do rozvoje drobného zemědělství podpisem dohody z mosambického Maputa. Mimo jiné v reakci na fakt, že je Afrika největším příjemcem potravinové pomoci na světě, se zástupci tamních vlád usnesli, že v období pěti následujících let státy Africké unie navýší prostředky jdoucí do drobného zemědělství na venkově nejméně na 10 % výdajů vládních rozpočtů. Členské státy se dohodly také na nutnosti zvýšit domácí zemědělskou produktivitu a založit regionální potravinové banky, aby byla zajištěna potravinová bezpečnost a udržitelný růst ekonomik ve prospěch obyvatelů členských zemí. Kromě toho měly banky pro zajištění růstu sektoru a dostatečné úrovně investic do lidského kapitálu podporovat zemědělství poskytováním většího množství půjček do tohoto sektoru. (Assembly of the African Union, 2003)

---

¹⁵ Upřednostňování drobného zemědělství na mezinárodní úrovni symbolicky vyvrcholila v roce 2014, kdy Generální shromáždění OSN vyhlásilo rok rodinného farmaření. Cílem bylo přilákat pozornost k tomuto způsobu hospodaření. Rodinné farmaření se tak ocitlo ještě více v centru zemědělských, sociálních a environmentálních politik v národních agendách vlád nejen zemí subsaharské Afriky, ale celého světa. (United Nations IC, 2014)

V roce 2015 stanovenou dohodu - 10 % státního rozpočtu na podporu drobného zemědělství - bohužel naplnilo pouze 8 zemí z 50. (Whitehead, 2015)

Vláda sice není jediný aktér v rozvoji drobného farmaření, ale zcela nepochybně je klíčovým hráčem. Nejedná se však jen o finanční podporu. Už tak špatná pozice drobných farmářů se stává ještě horší, když je obchodníkům umožněno nabízet jim umělá chemická hnojiva, pesticidy a další podpůrné prostředky na výživu půdní složky. Ty jsou často buď velmi neekologické, nebo pro danou oblast neefektivní. Překupníci nabízí speciálně vyšlechtěná semena proti nepříznivým vlivům počasí a škůdcům, farmáři si je koupí a (pokud nejsou rostliny napadeny jinými škůdci) až po sklizni zjistí, že jejich pozice na trhu není tak dobrá a pevná, jako s původními osivy. Farmářům chybí vzdělání, informace a ochrana ze strany státu. (Whitehead, 2015)

Úkolem vlády by mělo být zajištění či alespoň zprostředkování seminářů a tréninků, které zabrání tomu, aby se drobní farmáři stávali snadnými oběťmi podvodů. Zároveň je důležité zajistit podmínky pro postupnou diverzifikaci jejich ekonomických aktivit a příjmů mimo zemědělský sektor. To jim umožní snížit závislost na vývoji nestabilních cen obchodovatelných zemědělských komodit na světovém trhu a také se alespoň částečně vyhnout dopadům klimatických změn. V dlouhodobém horizontu hrozí degradace půd, ke které může dojít špatně zvolenými postupy a nedostatečnou péčí a znalostmi toho, jak udržovat pole v nových podmínkách. Se změnami podnebí a kvality půdy již nemusí být vhodné ty postupy, které fungovaly dříve a které farmáři znají od svých předků. (Whitehead, 2015)

Jak se ukázalo v Nigérii a v Beninu, hlavními tahouny nezemědělského růstu na venkově byly ženy. (Haggblade et al., 1988) Zaměření strategií na podporu žen jako na specifickou skupinu, která může nejvíce ovlivnit další pozitivní vývoj, je doporučováno FAO (2012) i dalšími mezinárodními organizacemi. Ženy jsou brány obecně jako zodpovědnější (známá praxe např. v oblasti mikrofinancí), lépe plánují do budoucna a starají se, co budou dělat jejich děti. Dbají také na správnou a vyváženou stravu. Co se v domácnosti naučí ženy, předají také svým dětem a celé rodině. Ženy navíc tvoří většinu drobných farmářů na světě (v některých zemích je podíl žen mezi zemědělci dokonce až 70 %). Přestože mají oproti mužům horší přístup k půdě, půjčkám a často stále i ke vzdělávání, jsou to ženy, kdo produkují většinu potravin, které jsou spotřebovávány lokálně. Pokud by stoupala rovnost mezi muži a ženami, mohl by být jejich příspěvek k rozvoji mnohem vyšší. (Ong'wen a Wright, 2007)

Podle Africké skupiny drobných farmářů (African Smallholder Farmers Group – ASFG, 2010) zlepši pozici a výkonnost drobných zemědělců na africkém kontinentu politiky sledující následující cíle: umožnění farmářům participovat na rozhodování, přístup ke vzdělání, na trhy, k vědě a technologiím, a zajištění rovnosti příležitostí. Naplnění těchto cílů podle ASFG (2010) nezajistí pouze zvýšení množství prostředků alokovaných na tyto politiky. Navýšení prostředků musí být doprovázené institucionálními změnami na úrovni vlád i organizací pracujících s drobnými farmáři, aby bylo zajištěno jejich efektivní využití.

5.1. Vliv na snižování chudoby a rozvoj

Naprostá většina farem na světě je obdělávána drobnými farmáři, ale nejvíce půdy (zemědělské plochy) je v rukou velkých vlastníků. Zároveň přitom platí, že drobní farmáři produkují 80 % světové produkce potravin. Malé farmy, které zabírají plochu menší než 1 ha, tvoří v celosvětovém měřítku 72 % všech farem, přitom ale kontrolují pouze 8 % veškeré zemědělsky obdělávané půdy. Střední farmy s plochou mezi 1 a 2 ha tvoří 12 % všech farem, přičemž obhospodařují jen 4 % půdy. Největší farmy s rozlohou přes 50 hektarů tvoří pouhé 1 % všech farem na světě, avšak kontrolují více než 65 % veškeré orné půdy na zemi. (Global Agriculture, 2013)

Tyto statistiky jsou dobrým argumentem pro to, aby byl drobným farmářům věnován dostatek pozornosti a také vládních a veřejných prostředků, aby z růstu produktivity zemědělství profitoval co největší segment společnosti, především nejchudší vrstvy obyvatelstva.

Překonání překážek ke zvýšení produktivity a zaměstnanosti v zemědělství je v subsaharské Africe klíčem k redukci chudoby a k rozvoji. Relevantní aktéři by se měli zaměřit na rozvoj drobného, na práci náročného farmaření, jelikož nově vznikající pracovní příležitosti pro nejchudší vrstvu obyvatel¹⁶ mají přímý a okamžitý dopad na snižování chudoby. Vyšší příjmy a spojení umožní diverzifikaci a růst ekonomiky díky silným vazbám drobného farmaření na růst v dalších sektorech hospodářství. (Global Agriculture, 2013) Zemědělství zůstává největším motorem růstu

---

¹⁶ Např. rostoucí poptávka po námezdních dělnících na zemědělské práce na polích jiných malých farmářů, kteří již zvýšili svou produktivitu, potažmo příjmy, a sami na více práce nestačí. Mohou tedy dát práci také svým sousedům bezzemkům či chudším lidem, kteří si nejdříve musí vydělat kapitál jinde, aby poté mohli obhospodařovat svoje pole.

a nejefektivnějším nástrojem pro snižování chudoby, investice do drobného farmaření jsou tedy nejúčinnější cesta, jak dlouhodobě podnitit růst a snižovat přitom chudobu.

Optimisté zaměřující se na pozitivní vliv drobných farmářů na redukci chudoby navrhuji, že by měly být zvýšeny přímé investice do zemědělství a rozvoje venkova se speciální pozorností věnovanou institucionálnímu rozvoji a na tzv. *smallholder-led agricultural development*, tedy zemědělský rozvoj tažený drobným zemědělstvím. (UK Department for International Development, 2004)

Žádné chudé zemi se podle IFADu (2013) nikdy nepodařilo snížit chudobu pouze prostřednictvím rozvoje zemědělství, ale téměř žádná nedosáhla redukce chudoby, aniž by prvním krokem nebylo zvýšení zemědělské produktivity a rozvoj zemědělského sektoru jako takového. Největší nárůst produktivity v novodobých dějinách je zaznamenán v 60. a 70. letech minulého století, v době zelené revoluce. Během tohoto období více než dvojnásobného nárůstu produktivity došlo také k výraznému snížení chudoby. Většina produktivity vzrostla u drobných farmářů, kteří byli podporováni investicemi do výzkumu a prostřednictvím zlepšování přístupu ke službám. (IFAD, 2013)

Existuje mnoho studií, které dokazují pozitivní vztahy mezi růstem zemědělství a snížením chudoby. Z výzkumu Irzeho et al. (2001), který byl realizován v několika zemích Afriky a Asie, byly zjištěny velmi silné vazby mezi zemědělským sektorem a chudobou. Na základě výzkumu se odhaduje, že každé zvýšení výnosů z farmy o 10 % sníží chudobu v Africe o 7 %. Tak vysoké vazby na redukci chudoby se neprokázaly v žádném dalším sektoru. Christiaensen et al. (2011) vypočítali, že 1% nárůst HDP na obyvatele ze zemědělství snížilo mezeru¹⁷ chudoby 5x více než 1% nárůst HDP na obyvatele z jakéhokoliv jiného sektoru. Nejvýznamnější snížení mezery chudoby bylo patrné mezi nejchudšími lidmi.

Dalším důvodem, proč podporovat rozvoj drobného farmaření v subsaharské Africe je, že růst tažený zemědělským sektorem je pro-poor, tedy ve prospěch chudých. Jinými slovy, chceme-li, aby profitovaly i ty (nebo právě ty) nejzranitelnější a nejchudší vrstvy obyvatelstva, pak bychom se měli zaměřit na rozvoj drobných zemědělců a na potraviny, které pěstují. Rozvoj drobného zemědělství nejenže zvyšuje zaměstnanost a příjmy drobných farmářů, ale také přispívá ke snižování prodejních cen potravin a posiluje vazby na rozvoj nezemědělského sektoru, z čehož zpětně profitují chudší obyvatelé. (Hazell et al., 2007)

---

¹⁷ V angličtině „poverty gap“.

5.2. Vliv na potravinovou bezpečnost

Jak bylo zmíněno výše, mezinárodní společenství a vlády některých států se v posledních letech v rámci zemědělských politik a investic opět uchylují k podpoře drobného farmaření. Roste důraz na to, aby byl každý region schopen uživit své obyvatelstvo z lokálně vypěstovaných potravin. Zároveň jsou rozvinuté země vyzývány, aby ustoupily od svých politik, které snižují ceny exportu do rozvojových zemí na takovou úroveň, jimž tamní drobní farmáři nejsou schopni konkurovat. Pokud by politiky podporující export zavedly všechny země, mohlo by to vést k situaci, kdy by byla většina vyprodukovaných potravin určena na vývoz, a logicky (či z hlediska fungování globální ekonomiky spíše nelogicky) by se pak musela všude většina potravin pro místní spotřebu dovážet. Schutter (2014) přitom upozorňuje, že jídlo z dovozu nemá ze své podstaty (např. kvůli transportu, dlouhá životnost – konzervace – více soli, cukru a tuků) zdaleka takovou výživovou hodnotu, jakou by měly místně vyprodukované potraviny.

I další studie se shodují, že drobní farmáři mají velký význam pro zajištění kvalitní výživy. Pěstují rozmanité plodiny, různé druhy obilovin, ovoce a zeleniny, případně chovají také dobytek, který je zdrojem nejen masa, ale i mléka a mléčných výrobků. Větší výnosy z půdy znamenají v případě drobných farmářů větší zásoby jídla pro konkrétní domácnost, případně zvýšený potenciál pro obchodování se sousedy, čímž přímo a významně přispívají k zajištění potravinové bezpečnosti v oblasti. (IFAD, 2013)

Jak bylo napsáno v kapitole 5. *Drobní farmáři*, jsou to právě oni, kdo ve značné části rozvojového světa produkují 80 % všech potravin. Není divu, že tím nejen významně přispívají k redukci chudoby, ale také zabezpečují potravinovou bezpečnost. Ta závisí na dobře fungujících ekosystémech, úrodnosti půdy, přístupu ke sladké vodě, opylovačích a schopnosti poradit si se škůdci. IFAD (2013) prosazuje, že klíčem je udržitelná intenzifikace zemědělství. Díky kolektivním zkušenostem a „dokonalým“ znalostem podmínek v místě, kde drobní farmáři pěstují plodiny, mohou být v mnoha situacích základním zdrojem praktických řešení vedoucím ke společnému cíli - udržitelnému zemědělství a spravedlivějšímu systému obhospodařování půdy. Na druhou stranu faktem je, že čím více je půda rozdělena mezi více vlastníků a čím méně vládních investic a podpory

(tj. příznivých hospodářských a rozvojových politik) jde do drobného farmaření, tím je skupina více marginalizována a stává se v rámci populace zranitelná.

I přes globálně zvýšenou produkci díky úspěchům zelené revoluce v 60. a 70. letech, přístup k potravinám zůstává nerovnoměrně rozdělený. Podle IFADu (2013) na světě stále žije bezmála 900 milionů lidí, kterým není zajištěno dostatečné množství potravin s adekvátní nutriční hodnotou, a kteří trpí tzv. skrytým hladem nebo podvýživou (v důsledku nedostatku nutriční hodnoty při výživě, kdy tělo strádá a může oslabovat i zemědělce, kteří pak nemohou plně pracovat).

Zemědělci obecně čelí v dnešní době mnoha výzvám na globální úrovni, jako jsou klimatické změny, měnící se prostředí na mezinárodních trzích nebo rostoucí ceny ropy a hnojiv. Pro drobné farmáře, kteří jsou víc závislí na půdě, je mnohem těžší se na takové změny adaptovat, na rozdíl od velkých farem, které mají lepší přístup k technologiím, výzkumu i k finančním službám. Pokud nejsou drobní farmáři dostatečně podporováni, stávají se skupinou, která má nejmenší přístup ke zdrojům a která je nejvíce ohrožená. Nemohou si dovolit kupovat drahé dovezené zboží, jestliže mají zničenou úrodu např. kvůli extrémnímu suchu nebo kvůli napadení úrody škůdci, neboť pro drobné zemědělce je často úroda jejich jediný příjem. Snížené příjmy v důsledku špatné úrody mají negativní dopad na potravinové rezervy a potravinovou bezpečnost oblasti, obzvláště tehdy, kdy je ve většině subsaharských zemí špatná dopravní infrastruktura a přístup na trhy není snadný, tzn. je nákladnější. Překážkou při nedostatku potravin v určité oblasti (v důsledku místní neúrody) jsou také nedostačující možnosti skladování potravin, zejména na venkově. (IFAD, 2013)

Ne všechny studie, které se zabývají vztahy mezi rozvojem zemědělství, chudobou a potravinovou bezpečností, zahrnují konkrétní roli drobných farmářů na celém procesu. Jejich význam jako producentů potravin v globálním měřítku je ale významný, zejména v kombinaci se skutečností, že je tvořen tak velký podílem chudých obyvatel. Jejich rozvoj významně snižuje chudobu a odstraňuje hlad. Podle IFADu (2013) jsou tyto vazby v subsaharské Africe ještě významnější než v kterémkoliv jiném regionu.

5.3. Vliv na životní prostředí

Obecně řečeno, jakákoliv forma zemědělství mění krajinu. V některých případech je změna destruktivní a způsobuje škodu přírodě - tedy i společnosti, jindy naopak dochází k přijmutí vylepšených postupů či strategií, které vzájemnému soužití člověka

s přírodou prospívá. Farmaření má vliv na některé jevy, které v přírodě pozorujeme a které se týkají lidské činnosti. Mají vliv například na: půdní erozi, degradaci a zasolení půd, vysušování krajiny, odlesňování, ztrátu biodiverzity či znečištění podzemních vod. Všechny tyto fenomény spolu navíc vzájemně souvisí a ovlivňují se. Výsledkem jsou ztráty pro celou společnost, které se projeví např. v rostoucích cenách pro producenty, ale také následně pro spotřebitele. (Hazell et al., 2007)

Vliv drobných farmářů na degradaci životního prostředí je bezpochyby menší, než u velkých farem. Používají nejen menší množství chemických hnojiv, ale také své farmy méně mechanizují; intenzifikace zemědělství v jejich podání není zdaleka taková, k jaké směřují velké korporace kupříkladu při plantážnictví. (Hazell et al., 2007)

Taylor (in Whitehead, 2015) říká, že dalším problémem je závislost pouze na jedné plodině, což je často případ komerčních korporátních farem. Je to příliš riskantní strategie rozvoje zemědělství, zejména v době změny klimatu. Zakládání rozsáhlých monokultur a používání velkého množství pesticidů a chemických hnojiv není dlouhodobě udržitelná strategie. Podpora jedné exportní tržní plodiny navíc nutí i malé farmáře ke změně strategie, což při potenciálním riziku neúrody (např. velké sucho, záplavy) zpětně znovu ohrožuje příjmy rodiny, která je existenčně závislá na zemědělství. Naopak Taylor (in Whitehead, 2015) je proponentem drobného zemědělství s podporou diverzifikace používaných plodin (a jejich střídání alespoň ob jeden rok). Nutné je zavedení takových politik, které podpoří používání udržitelného množství hnojiv a které navíc v dlouhodobém horizontu neohrozí úrodnost půdy ani její znečištění. Takovou možnost vidí Taylor (in Whitehead, 2015) především v kompostování přírodních materiálů např. v kombinaci s exkrementy hospodářských zvířat. K podpoře metody kompostování se přidává také množství neziskových organizací působících v tomto zemědělském sub-sektoru.

K udržitelné intenzifikaci drobného farmaření jsou nutné inovace směřující ke zvýšení produktivity, ale s ohledem na ochranu půdy. Mezi tyto patří například vývoj semen, která by byla odolnější vůči delším suchům, případně odolná proti nejčastějším škůdcům v dané oblasti. Měly by být také posíleny investice do výzkumu vhodných plodin; vždy dle specifických podmínek každého regionu, aby byly adaptovatelné a metody užití šetrné k životnímu prostředí. Udržitelné obhospodařování polí by mělo jít ruku v ruce s vymezením a zakládáním pastvin, sázením nových stromů a s chovem

dobytka. Cílem je udržitelné a přitom efektivní využívání přírodních zdrojů s podmínkou zachování tzv. agrodiverzity¹⁸. (IFAD, 2014)

Díky místní znalosti prostředí mohou drobní farmáři při obhospodařování půdy udržet produktivitu skrze komplexní a inovativní techniky. Mohou tak nejlépe a udržitelně obhospodařovat různorodé krajiny za použití vylepšených, avšak šetrných zemědělských postupů. Rodinné farmaření tak může dokonce ochránit a vylepšit fungování mnoha ekosystémů. (FAO, 2014)

Co se týká klimatických změn a jejich konkrétních dopadů na drobné farmáře a na životní prostředí, Hazell et al. (2007) konstatují, že měření jsou zatím příliš široce pojatá. Například pokusy odhadovat změny v regionech v období dešťů, včetně množství srážek a jejich délky, mnohokrát selhaly a prováděné výzkumy nebyly ani přesné, ani vypovídající. Přesto, že se zatím nepotvrdila schopnost dobře předvídat dopady klimatických změn, z výzkumů je patrné, že obdělávat půdu bude zejména v tropických pásech Afriky stále těžší. Farmáři částečně přispívají ke změně klimatu (např. odlesňováním, degradací půd, živočišnou výrobou, pěstováním nevhodných plodin), stejně tak jsou však sami ovlivňováni klimatickými změnami. Jsou v tomto ohledu velmi ohroženou skupinou, jelikož farmaření závisí z velké části na počasí a oni se nejsou schopni jednoduše adaptovat a získávat příjmy z jiných sektorů. Bude-li zemědělství degradovat půdu, ohrozí to především opět zemědělce a sníží se také potravinová bezpečnost. Devastace životního prostředí a změna klimatu představuje mnohem závažnější problémy pro drobné farmáře, než pro velkofarmy. Na druhou stranu existují i názory, že adaptace drobných farmářů na environmentální změny může být snazší, než u korporátních farem, které nemusí být tak flexibilní v rychlé změně zemědělských postupů. (Hazell et al., 2007)

Kreativitu při vývoji komplexního systému farmaření v reakci na extrémní výkyvy počasí a klimatické změny prokázaly již mnohé domorodé kmeny napříč kontinenty (Afrika, Asie, Latinská Amerika) a mají potenciál přinést v tomto směru řešení. (Altieri a Koohafkan, 2008) Systémy farmaření domorodci vyvinuli především tak, aby zajistily rodinám soběstačnost a co nejmenší závislost na moderních zemědělských technologiích. Přestože některé systémů vzápětí selhaly nebo úplně vymizely v různých částech světa, miliony hektarů stále osetých tradičními způsoby

---

¹⁸ Tj. zachování biodiverzity v zemědělském kontextu - původního množství druhů plodin a hospodářských zvířat.

drobných farmářů dokazují, že se v mnoha případech jedná o úspěšné zemědělské strategie původních obyvatel, kteří inspirují další drobné farmáře po celém světě.

Proto jsou i v 21. století na světě stále miliony drobných zemědělců, rodinných farem a ploch soběstačně obdělávaných domorodci, kteří praktikují udržitelné a „zdroje-chránící“ farmaření. To svědčí o pozoruhodné pružnosti a možnostech adaptace agrárních ekosystémů, jež neustále čelí environmentálním a ekonomickým změnám, a zároveň takový systém obdělávání půdy výrazně přispívá k zajišťování potravinové bezpečnosti na místní, regionální i národní úrovni. (Altieri a Koohafkan, 2008)

6. Korporátní zemědělství

Existuje celá řada definic korporátního (intenzivního komerčního) zemědělství. Center for Rural Affairs (CFRA, c2015) zaměřuje pojem korporátní a industriální zemědělství, a zároveň konstatováním, že se jedná o „systém, ve kterém jsou vlastníci, manažer a pracovníci odlišní lidé“, nastiňuje, že korporátní zemědělství je spojené s velkými firmami. Stejně tak Center of Concern (COC) spojuje korporátní zemědělství s jeho industrializací a explicitně tento pojem spojuje s velkoplošným farmařením.

Řada zdrojů pak korporátní farmaření vnímá jako opak rodinného farmaření. Vycházejí z definice rodinného farmaření od FAO (2013), které jej vnímá jako farmy, které, pokud jde o práci a management, spoléhají především na rodinné příslušníky. Zároveň vnímá rodinné farmáře jako osoby, jež realizují „obvykle nesespecializované, diverzifikované zemědělské aktivity“. Tuto definici lze obrátit a definovat tak korporátní zemědělství jako farmy, jež (pokud jde o práci a management) nespolečají na rodinné příslušníky, a které realizují specializované nediverzifikované zemědělské aktivity. Hlavní rozdíly jsou ve velikosti obdělávané půdy, v ekonomickém fungování, v přístupu k technologiím, vývoji a k informacím, v modernizaci, ale také například v množství užívané chemie a pesticidů. Na jednotku plochy je oproti drobnému farmaření použito více vstupů - především kapitál a práce, díky inovacím tyto vstupy vedou ke zvýšení výnosů. Je-li ale úroveň mechanizace a supervize velkých farem nízká, výzkumy z Asie a Latinské Ameriky ukazují, že efektivita je v takovém případě nižší, než při farmaření v malém rozsahu. (FAO, 2013)

Korporátní zemědělství užívá během roku několik hlavních plodin střídajících se po sobě¹⁹, zároveň přispívá ve snížení počtu let, kterým půda leží ladem a odpočívá. Tento typ farmaření je podpořen detailními záznamy dat a zpracováváním analýz, inovacemi zemědělských strojů a metod, genetickými technologiemi a využívání výhod tzv. úspor z rozsahu. (FAO, 2014)

V této souvislosti je dobré podotknout, že pojem korporátní zemědělství bývá velmi často používán jako pejorativní sousloví. (Rumble et al., 2013) Typickým příkladem takového užití pojmu udává CFRA (c2015), které definuje korporátní zemědělství jako systém, jenž vede k uzavřeným trhům, kde ceny nejsou stanovovány otevřeným a konkurenčním smlouváním, ale vyjednanými dohodami. V takových případech jsou drobní producenti pěstující v malém rozsahu diskriminováni cenově nebo jinými podmínkami obchodu. Velké farmy se dovedou jednodušeji propojit s velkými obchodními řetězci.

Zatímco v současnosti panuje víceméně shoda mezinárodního společenství na tom, že zemědělství je potřeba k rozvoji dalších sektorů a k růstu HDP v rozvojových zemích, odpověď na otázku, zda podporovat drobné farmáře nebo korporátní farmy, není tak jednoznačná. V kapitole 5. *Drobné farmaření* byli uvedeni protagonisté, kteří vidí budoucnost v drobném farmaření. Pro ucelenost pohledu je tedy nyní třeba uvést argumentaci pesimistů ohledně růstu drobných farmářů.

Collier (2008a) vidí budoucnost zemědělství v Africe v korporátním farmaření, které vnímá jako jedinou formu zemědělství se skutečným růstovým potenciálem. Tvrdí, že podpora drobných farmářů je sice romantická představa, ale nepomůže lidem z chudoby. Ekologické zemědělství, často spojované s drobným farmařením, je podle něj věc luxusu, ale ne „řešení hladu“ v afrických zemích.

Snížení chudoby si podle Colliera (2008b) žádá velké politické kroky. Na rozdíl od „romantiků“, jak nazývá propagátory drobného farmaření, se domnívá, že svět potřebuje více komerčního zemědělství, nikoliv méně. Za příklad dává brazilský model vysoce produktivních velkých farem, který by mohl být dále rozšířen do oblastí, jež nejsou dostatečně a efektivně využívány.

Milióny drobných zemědělců jsou v podstatě nuceni stát se podnikateli - samoživiteli, pro což se ani velká většina drobných zemědělců nehodí. I v rozvinutých ekonomikách pozorujeme, že podnikání je obvykle zaměstnání spíše pro menšinu

---

¹⁹ V Brazílii dokonce dosáhly velké farmy nejnižšího časového rozpětí mezi sklizením jedné plodiny a zasetím druhé – 30 minut.

obyvatelstva. Většině lidí v rozvinutých společnostech více vyhovuje práce na pozici zaměstnance a placená mzda dle výkonnosti či času. Lidé se tak nemusí bát rizik, která s sebou vlastní podnikání nese. Drobné farmaření a jeho současná produktivita podle Colliera (2008b) nestačí modernímu proudu zemědělství (vedoucímu k maximálnímu zvýšení produktivity). Součástí modernizace jsou rychlý vývoj a investice, nutný soukromý transport a reakce na spotřební trendy, ke kterým drobní farmáři nemají snadný přístup.

S korporátním zemědělstvím se pojí koncept úspor z rozsahu, který poprvé popsal Adam Smith. Základní myšlenkou byla větší návratnost v podobě zvýšené produkce pomocí efektivní dělby práce. Velkým společnostem přináší výhodu právě díky jejich rozsahu a objemu výroby. Velkovýrobci jsou efektivní zejména při zpracování určitého výrobku (tj. úspory z rozsahu nebyly výrazně prokázány u samotné produkce). Zároveň je pro ně obvykle složité provádět příliš často změny ve výrobě, jelikož je to kvůli nastavení výrobních procesů a mechanizaci nákladné. Míra návratnosti a pravděpodobné příjmy u velkých komerčních farem platí zejména u zpracování obilnin, kde se projeví největší návratnost investovaného kapitálu. (Land Commodities, c2014)

Někteří však namítají, že u korporátního zemědělství v afrických zemích nebyly prokázány tak znatelné úspory z rozsahu, jako například v některých asijských zemích. Důvody jsou specifika pro subsaharskou Afriku, kde je hodnota práce stále nízká. Jinými slovy pracovní síla je tak levná, že se příliš nákladná mechanizace a investice nemusí efektivně vrátit. Také platí, že čím větší jsou farmy, tj. čím je větší počet rolníků, tím větší (nákladnější) je potřeba supervize. (FAO, 2012)

Přestože u korporátního zemědělství v SSA nebyly významné úspory z rozsahu rozpoznány v současnosti (vzhledem k výše zmiňovanému), neznamená to, že situace bude stejná i v budoucnu. Předpokládá se, že cena lidské práce v SSA s rozvojem společnosti poroste (jako všude na světě). Proto lze v příštích letech úspory z rozsahu v korporátním zemědělství očekávat i v afrických zemích.

Efektivitu a přítomnost úspor z rozsahu v komerčním zemědělství ukazuje příklad z Austrálie. Na začátku nového tisíciletí bylo trendem skupování pozemků, které se poté koncentrovaly vždy do vlastnictví jednoho většího farmáře. Mezi lety 2005 a 2010 kleslo celkové číslo počtu farem o 13 %, přičemž bylo přibližně 20 000 malých farem absorbováno těmi většími. (Land Commodities, c2014)

Od roku 1975 klesl v Austrálii počet farem zaměřujících se na pěstování obilovin o 40 %, i přesto však došlo téměř ke dvojnásobení sklizně na každé průměrně oseté ploše

jedné farmy. Produkce pšenice na průměrně obdělané farmě během stejného období vzrostla až o 140 %. Korporátní velkoplošné obilné farmy obvykle využívají také větší část plochy během celého roku, než drobní zemědělci. Toho dosahují především díky velkým investicím do moderním technologií, větší míře užívaných pesticidů, chemických hnojiv a do další potřebné výživy pro zvýšení výnosů z jednotky plochy. Agronomické a ekonomické výhody komerčních korporátních farem jsou největší zejména v zemědělských oblastech, které jsou závislé pouze na dešťových srážkách. (Land Commodities, c2014)

Farmy mohou plně profitovat z modernizace a mechanizace, např. práce jako jsou sázení, se tím výrazně urychlí. Nedochází tak ke zpoždování prací, které reálně ohrožuje výnosy, potažmo příjmy. Během posledních dvaceti let mělo 20 % největších obilných australských farem dvakrát vyšší příjmy než 20 % nejmenších obilných farem (měření proběhlo z osetých ploch). Velikost farmy je spolu s množstvím dešťových srážek a výnosností půdy nejdůležitější faktor návratnosti investic. (Land Commodities, c2014)

Úspory z rozsahu se obecně projevují při zpracování surovin a v obchodě, proto se u velkých plantáží korporátních farem týkají zejména těch plodin, které jsou náročné na okamžité zpracování, což je např. výroba palmového oleje, sisalu nebo zpracování některých druhů čaje, kávy či kaka. Korporátní zemědělství se často zaměřuje pouze na jednu plodinu (rozsáhlé monokultury), protože jsou jednoduché na použití těžké techniky. Naproti tomu drobní farmáři v rozvojových zemích většinou pěstují různé druhy plodin, aby rozložili potenciální riziko neúrody. (Landesa, 2011)

Collierovi (2008b) a dalším protagonistům korporátního zemědělství v některých myšlenkách oponuje Aal (2009), který dává do protikladu výsledky dlouholetých analýz, které ukazují, že při plné podpoře a za použití všech dostupných praktik je drobné farmaření schopné výnosy z půdy zdvojnásobit. Mezi ideální praktiky zmiňuje sdílení semen mezi farmáři, výzkumy na žádosti samotných farmářů, přístup k úvěrům a rozšíření zemědělství. V korporátním zemědělství nejde podle Aala (2009) o nic jiného než o zisky, proto nemůže být řeč o ochraně agrodiverzity, ani o sdílení znalostí. Moderní komerční zemědělství považuje za jednu z hlavních příčin ztráty biodiverzity.

Collier (2008a) poukazuje na problém, který ve velkém rozsahu brzdí tolik důležitý rozvoj vědy a zemědělství ve velkém rozsahu: tím je podle něj zákaz GMO na evropských trzích. Zákaz v Evropě vzápětí vyvolal zákaz i na mnohých afrických

trzích²⁰. Tvrdí, že Afrika si nemůže dovolit nepěstovat GMO (na rozdíl od Evropy), a to hlavně proto, že tamní drobné zemědělství nebude stíhat produkovat dostatek potravin pro své obyvatelstvo (používání GMO prosazují hlavně korporátní zemědělci). Při stále rostoucí populaci, vysokých cenách dovozených potravin, velkých nákladech na dopravu na odlehlý venkov a bez zvýšení produktivity, zůstanou děti ve venkovských oblastech podvyživené. Colier (2008a) říká, že Afrika potřebuje novou zelenou, nebo spíše biologickou revoluci, a tu nabízí GMO. Upozorňuje, že kvůli nedostatku investic nebyl zatím proveden žádný výzkum zaměřující se na typické plodiny pěstované napříč Afrikou, jakými jsou kasava nebo sladké brambory. Budou-li GMO použity, například bude-li proveden vývoj odolnějších semen (proti suchu či plísni), čímž bude následně umožněna i nižší aplikace podpůrných hnojiv, může to přispět ke zpomalení degradace půdy.

Řešení odstranění hladu a chudoby nachází Collier (2008a) v rychlém nárůstu produktivity pomocí korporátního zemědělství. Obavy z příliš rychlého nárůstu produkce jsou podle něj liché, neboť jak ukazují příklady z historie, v případě zemědělství platí, že po zvýšené nabídce na sebe nenechá zvýšená poptávka dlouho čekat. Tento jev vysvětluje na příkladu asijských zemí, které v krátkém časovém horizontu signifikantně zvýšily produkci potravin, ale zároveň v zemi stále žili chudí lidé, kteří zvyšovali svou potravinovou spotřebu. Rostoucí spotřebu navíc postupně měnili za kvalitu (například přidání proteinové stravy – konzumace masa – na produkci 1 kg masa je třeba 8 kg obilí). Pomocí strategií a inovativních technologií by politici mohli ovlivnit a upevnit tento zvýšený růst i dlouhodobě. (Collier, 2008a)

V posledních letech se mezinárodní pozornost obracela spíše k podpoře drobných farmářů v rozvojových zemích namísto korporátních farem. Jak bylo zmíněno výše, k vládním investicím do rozvoje zemědělství se zavázaly členské státy Africké unie v roce 2003, dohodou z mosambického Maputa, kde odsouhlasily, že budou více podporovat drobné farmaření. To podle Colliera (2008b) vedlo k tomu, že byly peníze a úsilí alokovány do méně efektivního sub-sektoru namísto korporátního zemědělství. (Collier, 2008b) Na druhou stranu se některé státy subsaharské Afriky obrací k podpoře korporátního zemědělství jako ke způsobu, jak zvýšit produkci a nastartovat zemědělský rozvoj v zemi (např.: Uganda a Etiopie). (Ladesa, 2011)

---

²⁰ V roce 2014 byly GMO povoleny pouze ve 4 afrických země. (NG, 2014)

Korporátní zemědělství není globálním řešením pro všechny problémy a nese s sebou i mnohé vedlejší efekty. Jeho zvýšená podpora by ale podle Colliera (2008b) postupně nahradila drobné farmaření a ve střednědobém horizontu by se zvýšila nabídka potravin (a ta by snížila jejich cenu), což by přispělo k posílení potravinové bezpečnosti. Protagonisté růstu afrických zemí prostřednictvím drobného zemědělství naopak podotýkají, že korporátní zemědělství je spojené s těžkou mechanizací, která není vhodná pro lokální půdy v mnoha státech subsaharské Afriky. Wiggins (2009) namítá, že velké farmy nejsou v Africe běžné (jako např. v Latinské Americe nebo v jihovýchodní Asii) a historicky není mnoho úspěšných příkladů velkých afrických farem, které by táhly lokální hospodářství (přesto se to dařilo např. v Jihoafrické republice, Namibii nebo Zimbabwe). Existuje naopak mnoho příkladů a studií, z kterých vyplývá, že v mnoha zemích byl růst nastartován díky drobnému farmaření (např.: Burkina Faso, Mali, Niger či Ghana). (Wiggins, 2009) Na druhou stranu někteří vědci nepovažují příklady z historie v současnosti za relevantní, jelikož prostředí subsaharské Afriky a situace na mezinárodním trhu se rychle mění.

Collier (2009) namítá, že na současném drobném farmaření leží příliš velký tlak v podobě růstu populace, který nemůže zvládnout. Upozorňuje na dopady globálního oteplování v Africe, kdy se zemědělská výroba (zjednodušeně řečeno) postupně přesune do severních zeměpisných šířek z důvodu příznivějšího klimatu. Teploty globálního Jihu rostou a průměrná úhrnnost srážek je čím dál nižší. Zároveň častěji pozorujeme přírodní jevy jako náhlé povodně, dlouhá sucha, intenzivní vlny horka, což ovlivní strukturu zemědělské produkce celosvětově, s nepříznivými dopady na africké země a jejich obyvatele. Podle Colliera (2009) je nutné, aby se africké zemědělství těmto měnícím se podmínkám přizpůsobovalo, a to především pomocí nových technologií a reorganizace.

Drobné farmaření by se dalo přirovnat k tzv. „zombie sektoru“, který sice stále přežívá, ale měl být dávno nahrazen komerčními velkými farmami, které nebudou chronicky neschopné aplikovat inovace a výzkum jako je tomu u drobného zemědělství. V opačném případě bude Afrika odsouzena k ochraně tradičního hospodaření, ale ne k rozvoji a k ekonomickému růstu. Jelikož se úspory z rozsahu téměř neprojeví při produkci plodin, jak bylo již výše zmíněno, nástup velkých farem je nevyhnutelný. Výhody z jejich velikosti budou čerpat zejména v inovacích a investicích, příjmech, z obchodu, zpracování a z dopravy. Zpracování a specializace zvyšuje tolik potřebnou produktivitu. Blokování modernizace a industrializace (tedy zaměření se na drobné

farmaření) podle Colliera (2009) může přivést Afriku do dalších desetiletí stagnace ekonomického růstu.

6.1. Vliv na snižování chudoby a rozvoj

Diao et al. (2010) provedli studie z několika vybraných subsaharských zemí, které nahlíží na drobné farmáře i na velké korporace, aby zjistili, jak redukuje chudobu, jaký je zemědělský růst a do jaké míry jsou obě tyto strategie růstu pro-poor. Drobné farmáře definovali jako ty, kteří pěstují základní tradiční plodiny zejména pro místní trh a spotřebu, zatímco velké farmy se specializují především na export obou - tradičních i nově zařazených semen.

Je pravdou, že zemědělský export mnoha afrických zemí v posledních letech výrazně rostl. Přestože modernizovaný a technologicky vyspělejší zemědělský sub-sektor (tj. sub-sektor velkofarem) rostl relativně rychleji a má i vyšší potenciál růstu, existují obavy, že v dlouhodobém horizontu nebude tento růst v absolutní míře ani v budoucnu dostatečný. Tyto obavy se zakládají na nízkém reálném zastoupení velkých farem napříč mnoha zeměmi subsaharské Afriky. Faktem je, že růstu vyspělých modernizovaných farem může dosáhnout pouze malá část farmářů, kteří mají lepší přístup na městské trhy. To jinými slovy znamená, že nemůže být plošným řešením pro všechny farmáře subsaharských zemí, v nichž většina obyvatel závisí pouze na příjmech ze zemědělství. Příkladem těchto zemí je například Etiopie, kde tradiční zemědělství pokrývá 65 % veškeré zemědělské produkce v zemi. Diao et al. (2010) Ještě výraznější podíl tradičního zemědělství je ve Rwandě, kde tato forma zemědělské výroby tvoří 90 %. V dalších zemích subsaharské Afriky, které byly zařazeny do studie Dia et al. (2010), je zastoupení drobného zemědělství velmi podobné: v Ghaně tvoří 70 % veškeré zemědělské produkce, v Ugandě a v Keni 54 %, v Zambii 65 %. Liší se míra, kterou jednotlivé sub-sektory přispívají k ekonomickému růstu a jak snižují chudobu těchto zemí. Větší ekonomický růst je obecně očekáván u velkých firem, které mají zvýšením produktivity i větší efekt na chudobu. Drobní farmáři mají na druhou stranu větší kapacitu růst rychleji, jelikož v první fázi začínají z mnohem nižší úrovně rozvoje.

Diao et al. (2010) předpokládali na začátku výzkumu stejné míry ročního růstu HDP na osobu v jednotlivých zemích (i přes různé zastoupení zemědělského sektoru a různě podporované sub-sektory ve vybraných zemích) a sledovali, jaké efekty má simulovaný růst tažený drobnými farmáři a jaké růst tažený velkými exportními farmami.

Mezi sledované a měřitelné hodnoty byl zařazen i počet lidí žijících v chudobě, který se měnil v závislosti na původci a míře zemědělského růstu.

Přesto, že některé z vybraných zemí nejsou vyloženě zemědělské a jejich ekonomika závisí spíše na těžbě a průmyslu (např. Zambie), ve všech případech se ukázalo, že chudoba byla nejvíce snížena pomocí růstu taženého drobným farmařením namísto komerčních exportních farem. Pokud by měl být růst v Zambii tažený komerčním zemědělstvím zvýšen o 1 procentní bod ročního růstu HDP (tzn. např. ze 4 na 5 %), muselo by pěstování plodin tímto stylem růst o 23 % za rok. Vysvětlením tak velkého růstu je příliš malé zastoupení tohoto sub-sektoru v zemi a vytváří relativně malé přelévání růstu do dalších sektorů. Je diskutováno, zda je v dlouhodobém horizontu tak velký růst komerčních farem (který by podle výsledků studie musel být takto vysoký ve všech šetřených zemích) vůbec možný. Oproti tomu drobné farmaření je v chudých zemích nejen široce zastoupeno, ale má navíc poměrně silné vazby na další sektory v lokálních ekonomikách, jak jsme se přesvědčili i v kapitole 5. *Drobné farmaření*. V případě tradičního zemědělství se ukázalo, že nemusí růst tak rychle, za stejných podmínek by v Etiopii stačil 5% zemědělský růst na HDP země. Nejvýznamnější rozdíl v redukci chudoby (bezmála 9 procentních bodů) podle efektů růstu obou sub-sektorů byl zaznamenán v Ghaně. Jak bylo uvedeno, je to dáno 70% podílem drobného farmaření na veškeré zemědělské produkci v zemi. (Diao et al., 2010)

Přijde-li řeč na korporátní zemědělství, je s ním spojena také mezinárodní diskuze za účasti ochránců práv obyvatel v rozvojových zemích. Federico (2005: 136–142) upozorňuje, že vážným ohrožením chudých obyvatel venkovské subsaharské Afriky v podobě nedůstojných a vykořisťujících pracovních podmínek mohou být velké farmy.

Špatné příklady v této oblasti jsou z historie popsány např. z plantáží a latifundií na americkém Jihu. V době otroctví a transatlantického obchodu zde pracovalo (především) černošské obyvatelstvo ze západní Afriky. Růst produkce za tu dobu vykazoval velký nárůst a efektivita práce byla vysoká. Po zákazu otroctví byly velkoplošné plantáže a farmy rozděleny na malá políčka, která byla pronajata, a v důsledku ztráty úspor z rozsahu byl výrazně snížen zemědělský růst s dlouhodobými negativními efekty na růst amerického Jihu. To by naznačovalo, že úspěšnost plantáží by byla velká, pokud by ovšem nebyly přítomny špatné pracovní podmínky a způsoby vykořisťování unesených a dovezených černošských otroků. Ti byli v podstatě majetkem vlastníka půdy a jejich jediné právo bylo pracovat až šestnáct hodin denně (tvrdé práce), což by pochopitelně dobrovolně nedělali, kdyby byli volní. (Federico, 2005: 136–142)

Otroctví se v dnešní době může zdát jako extrémní případ vztahů vlastníků x zaměstnanec, avšak příklady vykořisťování dělníků nejen v zemědělství jsou bohužel známy i v současnosti. Příznaky i příčiny mohou být mnohé - dětská práce, nucená práce, nízká mzda a nízké výkupní ceny, všechny dnes známé pod pojmem moderní otroctví. (NaZemi, c2015) Společným jmenovatelem je porušování základních lidských práv a svobod. V západní Africe je to například problematika nucené dětské práce a s tím spojené únosy dětí, které pak pracují za extrémně nízkou mzdu nebo úplně bez nároku na mzdu na kakaových plantážích. Tyto nelegální praktiky jsou známé zejména v Pobřeží Slonoviny nebo v Ghaně, tj. v zemích, které jsou největšími vývozci kakaa na světě. (BBC, 2010 a Hawksley, 2011) Organizace NaZemi vážnost nedobrovolné dětské práce shrnuje několika slovy: „*Dětská práce s sebou přitom nenese jen popření práv dítěte na zdravý vývoj, ale také začarovaný kruh chudoby. Pokud je dítě nuceno pracovat již v nízkém věku a nemá šanci chodit do školy, není pravděpodobné, že si někdy v budoucnu bude slušně vydělávat kvalifikovanou práci. Dětská práce navíc snižuje cenu práce na pracovním trhu, tedy nepřispívá ve svém celku ani k vyššímu příjmu rodin, protože rodiče by při neexistenci dětské práce mohli mít vyšší mzdy a své děti zabezpečit.*“ (NaZemi, c2015)

Korporátní firma Monsanto, největší svého druhu ve výrobě GMO a herbicidů na světě, je kritizovaná za to, že často zneužívá situace chudých lidí v rozvojových zemích. Chudým lidem jejich ekonomická situace a nízká míra vzdělanosti často nedává na výběr a proto jsou ochotni přistoupit i na pro ně velmi nevýhodné podmínky. (Sheffo et al., 2014) Jsou zaznamenány případy, kdy při práci na kávových a čajových plantážích není dodržována základní bezpečnost, která by chránila zdraví pracovníků. Příkladem běžné praxe je aplikace chemie nebo manipulace a sklizení čajových listů bez použití ochranných pomůcek (např. rukavic) před škodlivými a silnými látkami, které obsahují hnojiva a herbicidy. (Cleaver, 2013)

Velké farmy a zvýšená produkce za pomoci velkých investic a za použití značných zdrojů tedy nemusí být pro zemědělský růst a redukci chudoby pozitivní. Podle Cleavera (2013) je potřeba zaměřit se i na dlouhodobé negativní dopady, které do budoucna mohou být silnější než ty aktuálně pozitivní (jako např. zvýšená produkce). Největší návratnost investic a nejlepší situace korporátních farem je v zemích, kde je již vyšší úroveň lidského rozvoje a tam, kde jsou příznivě nastavené politiky,

dobré vládnutí²¹ a zájem vlády. V opačném případě je velmi nepravděpodobné, že se plně projeví výhody komerčního zemědělství na redukci chudoby a rozvoj. Rozšiřování úspěšných projektů a politik (včetně regulace a ochrany práv svých obyvatel) je účinná cesta jak nastartovat růst a snižovat počet chudých lidí.

6.2. Vliv na potravinovou bezpečnost

V současnosti čelíme novým environmentálním změnám, jako jsou častější povodně, globálně se zvyšující teploty nebo intenzivní horké vlny a dlouhá nestandardní sucha. Jak již bylo zmiňováno, k tomu, abychom se na tyto změny mohli adaptovat a aby se nesnižovala produktivita zemědělského sektoru, je potřeba udržovat diverzitu pěstovaných plodin, která podpoří potravinovou bezpečnost pro všechny. Z toho, co již víme z kapitoly 6. *Korporátní zemědělství*, je tento sub-sektor bezpochyby schopen vyprodukovat větší objem potravin za poměrně krátkou dobu, na rozdíl od drobného farmaření. Teoreticky by velké farmy měly přispívat ke zvyšování potravinové bezpečnosti (vyšší produkce potravin), ale v mnoha ohledech ji spíše zhoršují.

Potravinová bezpečnost není pouze o produkci potravin, ovlivňují ji také další rysy dané společností a nastavení politik. Problém u korporátního zemědělství nastává v jeho povaze, protože velmi často slouží pro export mimo zemi svého původu, většinou do zemí globálního Severu, ale také do dalších rozvíjejících se zemí, namísto aby sloužil pro spotřebu vlastnímu obyvatelstvu. S rostoucím podílem sub-sektoru na růstu zemědělství tedy v dlouhodobém časovém horizontu naopak ohrožuje potravinovou bezpečnost jednotlivých subsaharských zemí (zejména těch nejchudších obyvatel).

Podle Milerové Práškové (2011) je současné množství potravin na světě dostatečné. Lidé žijící v nejchudších zemích světa tedy hladoví, přestože jídla je na Zemi dostatek. Příčinou je nerovnost rozdělení potravin mezi lidmi a skutečnost, že polovina produkce obilovin je spotřebována na výkrm hospodářských zvířat (viz rostoucí poptávka po masu) nebo na výrobu biopaliv. Zatímco bohaté země vyprodukují nadbytek potravin a ještě je pomocí vládních dotací vyváží, chudé země jich nemají dostatek na to, aby jim byl zajištěn zdravý život a byly naplněny jejich základní potřeby (tedy i právo na jídlo). (Milerová Prášková, 2011)

---

²¹ Z anglického pojmu: good governance

Na základě předpokladu, že příčinou nedostatečné potravinové bezpečnosti je chabý výkon zemědělského sektoru a neexistence ekonomického růstu, přišli vědci s vývojem geneticky modifikovaných organismů jako klíčového řešení otázky hladu. GMO má bezpochyby potenciál zvýšit produktivitu i výživové hodnoty potravin. Potvrzuje to i probíhající vývoj tzv. zlaté rýže s vyšším obsahem vitamínu A, která má být významným nástrojem v boji proti podvýživě a hladu v jihovýchodní Asii. Naneštěstí je ale většina GMO financovaná a ovládaná velkými korporátními společnostmi. Korporace prodávají vyšlechtěná semena a hnojiva za vysoké ceny, na které nedostanou drobní farmáři. V důsledku toho musí jít farmáři se svými cenami dolů, aby byli schopni svou úrodu odprodávat. Takovýto tlak na drobné producenty implicitně znamená snížení jejich potravinové bezpečnosti. (FoodFirst, c2015)

Touto problematikou a také vlivem liberalizačních politik na potravinovou bezpečnost se zabývá Gonzales (2004). Neoliberalismus podle něj za poslední dvě desetiletí snížil a dále ohrozil potravinovou bezpečnost v rozvojových zemích tím, že přehlíží sociální bezpečnost. Snižováním domácí produkce potravin a přílišné zaměření na export zvyšuje chudobu a nerovnost ve společnosti. Když místní vlády přestaly zasahovat do ekonomiky, nekontrolují ceny a ani neposkytují dotace, ceny základních potřeb a komodit vzrostly tak, že si ji drobní farmáři nemohou dovolit. Podle něj je proto liberalizace trhu s ohledem na potravinovou bezpečnost nevhodná především pro ty rozvojové země, které mají velmi nízkou úroveň rozvoje a kde tvoří většinu obyvatel lidé závislí na drobném farmaření. (Gonzales, 2004)

6.3. Vliv na životní prostředí

Přírodní zdroje jsou nezbytné pro celý proces produkce potravin, ale také pro udržitelný rozvoj venkova. Jsou však omezené a je potřeba s nimi nakládat tak, abychom je mohli ve stejné míře využívat i v budoucnu. Velmi často jsme svědky neudržitelného zacházení, a to například při plošném odlesňování, neúměrném využívání vodních zdrojů, kontaminaci půdy, intenzivní živočišné výrobě nebo při používání chemických hnojiv. To vše vede k degradaci půdy, znečištění vodního systému a v neposlední řadě ke ztrátě biodiverzity. Uvádí se, že v posledních letech došlo k degradaci 25 % africké půdy (která je sama o sobě výrazně sušší než v jiných regionech) a hovoří se až o desertifikaci. Právě z uvedeného důvodu, že zdroji se nadměrně plýtvá a jsou omezené, se očekává, že v příštích desetiletích bude docházet ke konfliktům

o přírodní zdroje, jelikož jsou zásadní pro dostupnost potravin. Neshody a konflikty o přírodní zdroje hrozí zvláště v době, kdy poptávka po nich s růstem a s bohatnutím populace na zemi roste. (Moorhead, 2009)

Korporátní farmaření je často kritizované právě pro mnohé, vesměs negativní, efekty na životní prostředí. Obecně se užívá nadměrné množství chemických hnojiv a pesticidů a těžká technika dále zhoršuje už tak špatnou kvalitu půdy (což platí obzvláště pro subsaharskou Afriku). V některých případech jsou zvoleny pro dané prostředí nevhodné plodiny. Takovým příkladem jsou plodiny velmi náročné na spodní vodu (jako je podzemnice olejná) v oblastech, kde je jí nedostatek. Komerční velkoplošné farmaření intenzifikací způsobuje hlubší půdní erozi, neudržitelně využívá vodní zdroje a energii a přispívá tak k postupné degradaci půd.

Korporátní farmy mají tendenci pěstovat pouze jednu plodinu. Zejména evropské organizace odsuzují pěstování GMO na rozsáhlých monokulturách. Monokultury jako takové nejsou špatné jen kvůli svému využití (často na výrobu biopaliv namísto lidské spotřeby) a jejich negativním efektům na potravinovou bezpečnost, ale výrazně se podílí také na snižování biodiverzity plodin i živočichů. Jsou známé příklady, kdy zmizely početné druhy opylovačů, například motýlů a mnoha dříve známých a rozšířených kolonií včel. Velká vlna nevole se v současnosti zvedá také z rozvojových zemí, kde vědci zkoumající GMO upozorňují na mnohá negativa. (Center of Concern, c2015)

Zkoumány jsou také negativní dopady pesticidů a herbicidů od korporace Monsanto na lidské zdraví. Například studie Hardella a Erikssona (1999) ukázala na vazby mezi užíváním nejčastějších herbicidů „Roundup“ (na chemické plení) a zvýšeným výskytem lymfomu (tzv. NHL), formy rakoviny.

Ukazuje se, že místo aby byla snižována závislost na herbicidech, jsou naopak vyvíjeny odolnější GMO (aby je použití Roundupu nezničilo), je tedy možné užívat herbicidy „v jakémkoliv množství“. Pokud farmáři ví, že použití herbicidů nezničí jejich úrodu, existuje nebezpečí, že budou bezstarostně užívat Roundup více, než je potřeba, což není udržitelné. Podobná rezistence GMO se projevila také u užívaných pesticidů. Znamé jsou i případy, kdy GMO vedly ke zničení úrody farmářů. Takové užívání GMO zbytečně poškozují nejen životní prostředí, ale má také nepříznivý dopad na chudobu, protože farmáři přichází o své úrody a hlavní příjmy. (Organic Consumers Association, 2001)

V případě rozšiřující se živočišné produkce s rostoucí populací a poptávkou po mase vzniká také velký podíl odpadu, který přispívá ke globálnímu oteplování

produkcí zvýšeného množství CO₂. Lokální znečištění půd a spodních vod v důsledku nadužívání chemie může mít neblahé následky pro budoucí produktivitu i pro kvalitu a bezpečnost (zdravotní nezávadnost) potravin. Výrobky navíc zintenzivňováním výrobních procesů ztrácí své nutriční hodnoty. Bez povšimnutí nezůstává užívání vyšlechtěných odrůd ve vztahu ke škůdcům. Při nízké diverzitě plodin brouci více napadají jednotlivé nepůvodní typy odrůd (a jednotvárné monokultury bez jakéhokoliv přirozeného porušení prostředí je nezastaví). Stejně tak se ukazuje negativní vliv antibiotik plošně používaných na výkrm ve velkochovech, především v chovu kuřat a prasat, což dlouhodobě neblaze působí na lidské zdraví a boj proti chorobám. (Center of Concern, c2015)

7. SWOT analýza korporátního a drobného zemědělství v SSA

SWOT analýza je od 60. let minulého století jedním z nástrojů strategického plánování, často slouží pro určování silných a slabých stránek v oblasti marketingu, při hodnocení podnikatelských záměrů a je také používána jako součást projektového managementu. Oblasti, které tato analýza ve vztahu k „objektu“ hodnotí, jsou silné stránky (Strengths), slabé stránky (Weaknesses), příležitosti (Opportunities) a ohrožení (Threats). Od počátečních písmen (v anglickém jazyce) je také odvozen název analýzy - SWOT. Analýza se zaměřuje jak na vnitřní faktory (silné a slabé stránky), tak na vnější faktory (příležitosti a ohrožení), které mají nebo by mohly mít vliv na organizaci, projekt či firmu (dle zkoumaného objektu). (Krylová, 2011)

Háze (2011) shrnuje význam SWOT analýzy: „*Spojení silných stránek s příležitostmi (S-O) nám dává jednoznačný signál pro implementaci silné rozvojové strategie. Naše silné stránky nám rovněž mohou pomoci implementovat strategii pro eliminaci hrozeb (S-T). Pokud jsou naše slabé stránky překážkou ve využití příležitostí na trhu (W-O), zaměříme se ve strategii na kroky, které povedou k odstranění těchto našich nedostatků. A konečně, pokud zjistíme spojitost mezi slabými stránkami a hrozbami (W-T), musíme připravit strategii, která možný negativní dopad hrozeb do našeho byznysu skrze naše slabiny co nejvíce omezí.*“

V případě této práce je analýza SWOT použita jako přehledný popisný mechanismus založený na výsledcích studií citovaných v práci a na jejich interpretaci. Analýza je provedena zvlášť pro drobné farmaření a zvlášť pro korporátní zemědělství.

Je nápomocná pro shrnutí výhod a nevýhod podle toho, co jednotlivé zemědělské sub-sektory (drobné a korporátní zemědělství) znamenají pro rozvoj, redukci chudoby, potravinovou bezpečnost a pro životní prostředí. SWOT analýza v tomto případě slouží i jako pomocný nástroj k porovnání obou typů zemědělství.

7.1. SWOT analýza: drobné farmaření v SSA

V následující tabulce jsou zobrazeny silné a slabé stránky, které ovlivňují sami drobní farmáři a dále příležitosti a potenciální hrozby, na kterých lze pracovat na národní a nadnárodní úrovni pomocí vhodných politik a strategií. Při sestavování této i následné tabulky SWOT analýzy vycházela autorka z kapitol 3-5.

Tabulka č. 1: SWOT analýza: drobné farmaření v SSA

Nápomocné v dosažení cílů		Škodlivé v dosažení cílů
Vnitřní faktory	<u>Silné stránky (S):</u> šetrnost vůči ŽP: • šetrnější obdělávání půdy, menší zátěž na ŽP • nízké množství užívaných hnojiv a pesticidů • tradiční diverzita semen • udržování agrodiverzity a biodiverzity • ochrana ekosystémů (zdroje-chráncí způsob obdělávání půdy) • kreativita a relativní flexibilita domorodých kmenů (v jejich vlastním zájmu zachovat přírodní zdroje i pro budoucí generace) • velká a komplexní tradiční znalost celého prostředí pozitivní vliv na lokální ekonomiku: • samozásobitelské zemědělství • vysoká zaměstnanost i podíl na HDP v zemích SSA • silné vazby na ostatní ekonomické sektory • stabilita v dostupnosti potravin • lokální produkce pro místní obyvatelstvo • zvyšující se výnosy/příjmy mají přímý dopad na redukci chudoby a hladu v místě činnosti	<u>Slabé stránky (W):</u> nízká úroveň lidského kapitálu: • život mnohých farmářů v extrémní chudobě • zranitelnost drobných farmářů vůči podvodným obchodníkům • neschopnost diverzifikace příjmů • silná tradice a zvyky - malá flexibilita k přijetí nových postupů nízká produktivita a výkonnost: • malá rozloha farem • nízká míra mechanizace (náročnost na práci, větší podíl použití lidské síly) • špatný přístup na trhy • nedostatek finančního kapitálu • náchylnost k ekonomickým a klimatickým šokům • nekvalifikovaná pracovní síla • nedostatečné možnosti skladování potravin

Vnější faktory	<u>Příležitosti (O):</u> investice do rozvoje: • přístup ke zdrojům, k vědě a technologiím • transformace do větších celků – nárůst konkurenceschopnosti přístup k finančním službám: • přístup k půjčkám a spoření • založení úvěrových bank/mikrofinančních institucí příznivá role vlád a donorů: • zvýšené investice do drobného farmaření • zvýšené investice do lidského i fyzického kapitálu • podpora rozvoje podnikatelského prostředí na lokální úrovni • vznik regionálních potravinových bank • podpora genderové rovnosti • zacílení politik a mezinárodních programů na drobné farmaření • programy na udržitelnou zemědělskou intenzifikaci prostřednictvím drobného farmaření • institucionální rozvoj • přístup a participace na rozhodování, posilování leadershipu	<u>Hrozby (T):</u> slabá podpora ze strany vlády: • zaměření na export potravin – drahé dovezené potraviny a nízké výživové hodnoty • vlády nenaplňující stanovené financování do drobného zemědělství • špatná infrastruktura (cesty a problematika transportu) klima: • klimatické změny • extrémní výkyvy počasí (zejména sucha, povodně a horké vlny) fungování ekonomiky: • ekonomická životaschopnost a různorodost ohrožená globalizací a integrací do mezinárodního obchodu • současný fenomén „land-grabing“ – skupování farem zahraničními vlastníky, koncentrace majetku (a moci) do rukou několika vlastníků • fluktuace cen na mezinárodním trhu špatný přístup ke službám: • vzdělávání a zdravotnictví finanční služby

Zdroj: Zpracováno autorkou na základě kap. 3-5., 2015

Ze SWOT analýzy drobného farmaření vyplývá, že mezi slabými stránkami tohoto způsobu obhospodařování půdy patří zejména nedostatek kapitálu - jak lidského, tak finančního. Problémem zemědělství na malých plochách půdy je nižší produktivita a výkonnost ve srovnání s korporátním zemědělstvím. Současný výkon drobného zemědělství s rostoucím počtem obyvatel nebude v budoucnu dostatečný.

Překážkami dalšího růstu tohoto sub-sektoru je po mnoho desetiletí záporný postoj vlád a neochota k dlouhodobé podpoře drobného farmaření k nastartování ekonomického růstu. Tento přístup se v mnoha zemích subsaharské Afriky postupně mění, avšak důležité je dosáhnout skutečné změny. V neposlední řadě je potenciálním ohrožením také změna klimatických podmínek.

Pro další rozvoj je důležité zlepšit přístup drobných farmářů k finančním i sociálním službám a zlepšení dopravní infrastruktury. Posílení vyjednávací pozice drobných farmářů usnadní drobným farmářům přístup na trh.

Výsledky nepotvrzují, že by drobné farmaření jako nástroj růstu v zemích subsaharské Afriky bylo nemožné, spíše naopak. Pokud je drobné farmaření podpořeno správnými politikami a strategiemi a farmáři mají přístup ke službám, je růst z tohoto sub-sektoru možný a může mít výrazný vliv na redukci chudoby a výrazně přispívat k potravinové bezpečnosti na venkově, tedy tam, kde žije v rámci subsaharské Afriky stále nejvíc lidí.

7.2. SWOT analýza: korporátní zemědělství v SSA

Stejně jako v případě drobného farmaření, je na základě kapitol 3-4 a 6 provedena SWOT analýza silných a slabých stránek, potenciálních příležitostí a možných překážek rozvoje korporátního zemědělství.

Tabulka č. 2: SWOT analýza: korporátní zemědělství v SSA

Nápomocné v dosažení cílů		Škodlivé v dosažení cílů
Vnitřní faktory	<u>Silné stránky (S):</u> výnosy / úspory z rozsahu: • velikost farem (velké plochy orné půdy) • vyšší produkce / výnosy • zvýšená produktivita, velké zisky • zaměření se na jednu výnosnou tržní plodinu (z hlediska zvýšení zisků) • přístup k technologiím, inovacím a vědeckému výzkumu • modernizace a vývoj, rychlý růst • mechanizace – šetří lidské síly, snižuje náročnost prací • dostatek kapitálu a investic • střídání plodin krátce po sobě - časová efektivita • využití orné půdy během celého roku • lepší přístup na trhy, vyjednávací pozice • velká míra návratnosti investic • největší růst a návratnost v zemích s vhodnými politikami a s dobrým vládnutím • specializace • částečné zpracování primárně vyprodukovaných potravin přístup k finančním službám: • dobré tržní mechanismy • kvalitní pojištění	<u>Slabé stránky (W):</u> negativní vliv na ŽP: • nešetrné k ŽP • nadměrné užívání hnojiv, pesticidů, herbicidů • nízká diverzifikace zemědělských aktivit i plodin • mechanizace na nevhodných půdách • degradace a kontaminace půd • ztráta genetické diverzity • odlesňování pro zisk nové půdy • nadměrné užívání vodních zdrojů vyšší (vstupní) náklady: • nutnost supervize - rostoucí náklady, více pracovní síly • velké počáteční investice • nákladné náhlé provádění změn kvůli vysoké mechanizaci nerovná distribuce potravin: • snižování potravinové bezpečnosti na lokální úrovni • nedostupnost pro nejchudší obyvatele (vysoké ceny potravin) • zvyšování nerovnosti rozmístění potravin na světě

	potravinová bezpečnost: zvýšení potravinové bezpečnosti v globálním měřítku	- až polovina produkce využita mimo potravinovou spotřebu - biopaliva a výkrm (zároveň export) - růst tažený korporátním zemědělstvím není pro-poor
Vnější faktory	<u>Příležitosti (O):</u> genetické šlechtění nových odrůd: - povolení GMO v SSA a nové typy semen - vyšší výnosy „biologická revoluce“ po vzoru „zelené revoluce“ v asijských zemích příznivé vládních strategie: - strategie a inovativní technologie k dlouhodobému růstu - podpora ze strany vlád a donorů	<u>Hrozby (T):</u> ohrožení ŽP a podmínek pro zemědělství: - ztráta genetické diverzity - agrodiverzity a biodiverzity - klimatické změny - desertifikace - GMO a prokázání negativních účinků na zdraví u některých odrůd - konflikty o ubývající přírodní zdroje specifické podmínky v SSA: - pomalé budování dopravní infrastruktura, vzdálenost od trhů - malé zastoupení velkých farem v rámci jednotlivých zemí SSA – překážka dlouhodobého růstu - korupce, lobbying, nedostatek podpory - rychle se měnící prostředí SSA - špatné vládnutí - „bad governance“ - vztahy vlastník (zaměstnavatel) - zaměstnanec: riziko vykořisťování

Zdroj: Zpracováno autorkou na základě kap. 3-4 a 6, 2015

Ukázalo se, že kromě vyšších vstupních nákladů při provozu velkých komerčních farem, jedněmi z nejslabších stránek komerčního zemědělství jsou negativní dopady na životní prostředí. Mezi další negativní efekty korporátního zemědělství patří nerovná distribuce potravin. Ve většině případů není růst tažený tímto sub-sektorem považován za pro-poor růst.

Je otázka, zda je při současné nízké úrovni rozvoje korporátní zemědělství pro podmínky subsaharských zemí vhodné. Většina subsaharské Afriky stále žije na venkově, míra urbanizace je nízká. Nedostatečně rozvinutá dopravní infrastruktura je v kombinaci s velkými vzdálenostmi mezi sídly další aspekt komplikující rozvoj korporátního zemědělství.

V subsaharských zemích s obecně velmi slabou úrovní občanské společnosti je potenciálním ohrožením také chování vlastníka půdy (respektive zaměstnavatele) ke svým zaměstnancům. V mnoha známých případech dochází na velkých farmách a korporacích k vykořisťování pracovníků svými zaměstnavateli. I proto je tento způsob zemědělství vhodný pouze za podmínek, kdy v zemi panuje dobré vládnutí projevující se

hlavně vymahatelností práva a dobře v ní funguje občanská společnost, která se podílí na rozhodovacích procesech a diverzifikovala své příjmy.

8. Zemědělské politiky

Tato kapitola reaguje na výše popsané slabé stránky a ohrožení drobného farmaření a korporátního zemědělství. Práce se zaměřuje na možné zemědělské strategie a politiky, jejichž přijetí by podle autorky pomohlo odstranit překážky růstu jednotlivých sub-sektorů, jak byly definovány na základě kapitol 3-6 ve SWOT analýzách v kapitole 7.

V rámci drobného farmaření autorka navrhuje jako možné řešení zemědělské a kreditní kooperativy, které mohou být efektivní platformou pro udržitelný růst drobného zemědělství a celé ekonomiky a jsou úspěšné po celém světě (v LDCs, kde jsou nejvíce potřeba, zatím nebyly zaznamenané tak výrazné úspěchy jako v jiných státech). (Wiggins, 2009) V případě korporátního zemědělství autorka zdůrazňuje nutnost funkčních a dostatečně silných institucí, které jsou schopné prosadit a zajistit dodržování zákonů na ochranu biodiverzity, práv zaměstnanců a pravidel, jež zajišťují, že rozumná část zisků korporátních zemědělců zůstane v místě, kde je vykonávána zemědělská činnost.

Důležitost implementace správných politik pro zemědělství není novým fenoménem, píše o ní už například Aereboe (1929), když napsal, že: *„Potravinový rámec lidstva není primárně otázkou půdy, ale otázkou užitkovosti, uspořádání a využití.“*

8.1. Drobné farmaření a podpora zemědělských kooperativ

Zemědělské kooperativy nabízí příležitosti, kterých by drobní farmáři individuálně nebyli schopni dosáhnout. Podle IFADu (2011) jsou v mnohých oblastech klíčem k redukci chudoby a k vymýcení hladu. Kooperativa neboli družstvo je uskupení farmářů, kteří se společně zorganizují tak, aby mohli hromadně čelit výzvám, jako jsou nákup a management vstupů (tj. hnojiva, technologie, stroje aj.), zpracování a prodej produktů. Společně také lépe dosáhnou například na úvěry. Zemědělci mohou být součástí i více kooperativ zároveň. Zemědělská družstva jsou vlastně hybridní instituce, díky kterým mohou zapojení rodinní farmáři alespoň částečně využívat výhod velkých institucí. Na druhou stranu ztrácí farmář zapojený v družstvu část svého svobodného rozhodování a vynakládá určité náklady na to, aby se mohl zúčastnit fungování družstva.

Za předpokladu, že se farmáři mohou rozhodnout ohledně členství v kooperativě svobodně, lze konstatovat, že farmáři, kteří členy nějaké kooperativy jsou, považují tyto náklady spojené s členstvím za menší, než jsou pro něj přínosy z jeho členství. IFAD (2011)

Henriksen (1999) považuje za hlavní přínosy kooperativy především rozšíření možností zpracování různých produktů a lepší vyjednávací pozice farmářů při obchodování produktů díky záštitě družstva. Zároveň se v rámci kooperativ vytváří tlak na požadovanou kvalitu potravin či produktů, jelikož při prodeji nese odpovědnost za kvalitu celá kooperativa a odvíjí se od ní prodejní cena. Jinými slovy je v zájmu všech, aby byla zaručena vysoká kvalita produktů od každého člena, aby byly zajištěny vyšší zisky. Kolektivní odpovědností za kvalitu přispívají kooperativy ke zvýšené motivaci drobných farmářů produkovat lépe a také více z jednotky plochy, kterou obhospodařují. Vyšší kvalita totiž vede k vyšší prodejní ceně komodit, což lze považovat za pobídku produkovat více. Henriksen (1999 a 1993) Tím kooperativy přispívají k posilování potravinové bezpečnosti a ke snižování chudoby. Vedlejším efektem toho, že se farmáři zorganizují do kooperativ, je to, že se automaticky vytváří vzájemná supervize členů mezi sebou, protože při společném prodeji může rozhodnout selhání i jednoho z nich. Kooperativy, pokud mají rozumnou velikost, dovolují rozvoj vzájemných vztahů mezi členy a velmi cenné sdílení zkušeností a praktik, přičemž zároveň zachovávají konkurenční prostředí, které žene drobné farmáře kupředu za většími výnosy a zisky.

V rámci družstva jako zaštiťující organizace často probíhají praktické semináře a školení, které zajišťují rozšiřování znalostí a vědomostí, obvykle za drobné finanční spoluúčasti každého farmáře. Družstvo má jako zaregistrovaná organizace také větší moc komunikovat se členy vlády a s dalšími organizacemi či donory, kteří mohou přinést chybějící finance na potřebné investice. Drobným farmářům může zajišťovat také základní právní ochranu v oblasti vlastnických práv.

Jako podnikatelské celky jsou kooperativy schopny rozvoje vlastních produktových značek, specializace a jsou konkurenceschopné i na trzích, kde dominují velké farmy. Kooperativy mohou mít širší záběr ve své činnosti nebo se mohou specializovat. Úvěrová družstva mohou i do odlehlých venkovských oblastí přinést možnosti spoření a půjček. To má pozitivní vliv na dostupnost kapitálu i pro chudé farmáře, kteří při vhodném investování mohou dále zvyšovat svou produktivitu. Dovolují farmářům půjčit si peníze s úrokem, který je nižší než od neformálních půjčovatelů. (Federico, 2005: 133–138)

Na Mauriciu představují družstva více než 60 % národní potravinové produkce, v Keni mají družstva zaměřená na spoření a úvěry aktiva v hodnotě 2,7 miliard USD, což tvoří celkem 31 % hrubých národních úspor. V Brazílii tvořila družstva v roce 2011 dokonce 5,4 % celkového HDP, tj. více než 37 % HDP ze zemědělského sektoru. (IFAD, 2011)

Hlavní omezení kooperativ tkví v tom, že potenciálně i jeden člen, který není k družstvu dostatečně loajální, může zapříčinit jeho nefunkčnost a zánik. Úspěch kooperativ, kromě ekonomického prostředí a politik, které je podporují, výrazně závisí na motivaci a vůli samotných farmářů a také na dobře nastavených kontrolních mechanismech uvnitř družstva. Kvůli nedostatečné státní podpoře v kombinaci se špatně nastaveným rozhodováním uvnitř družstva některé kooperativy záhy zbankrotovaly (specificky v LDCs).

8.2. Korporátní zemědělství a regulační politiky

Ze SWOT analýzy korporátního zemědělství se ukázalo, že jedněmi z největších hrozeb a problémů komerčního intenzivního způsobu obdělávání půdy jsou negativní dopady na životní prostředí a to, že přispívají k růstu nerovnosti ve společnosti (např. nerovnou distribucí potravin). Korporátní zemědělství bývá spojováno s vykořisťováním pracovníků zaměstnavateli.

K tomu, aby byly výše zmíněná negativa minimalizována nebo odstraněna a zároveň aby se mohly velké farmy dál rozvíjet a spolupodílet se na růstu zemědělství a ekonomiky v subsaharských zemích, musí být zapojeny vlády afrických států. Ty musí činnost velkých komerčních farem kontrolovat pomocí k tomu určených institucí a zakročit, jsou-li stanované podmínky porušeny. Důležitou roli by měly hrát i mezinárodní organizace, které by měly dohlížet na dodržování mezinárodních úmluv souvisejících s ochranou životního prostředí, zaměstnanců, i původních obyvatel v místě působení korporace. Dohled ze strany co nejvyššího počtu stakeholderů zvyšuje pravděpodobnost, že nebudou prosazovány pouze soukromé zájmy korporací na úkor místních obyvatel. Dosud platí, že na papíře jsou politiky ve spoustě zemí nastaveny dobře, ale vymáhání schválených postupů a jejich dodržování v praxi selhává. (Deininger et al., 2011)

Podle Vermeulena a Cotuly (2010) by vlády měly pravidla a podmínky pro komerční zemědělské farmy financované zahraničním kapitálem nastavit tak,

aby z části profitu velkých farem, které často výrobky exportují zpět do země svého původu, profitovala i rozvojová země samotná. Může jít například o pravidlo zavazující korporátní firmy k povinné realizaci rozvojových programů z části zisku. Je třeba hledat rovnováhu mezi tím, že země zůstane lákavá pro investory, ale zároveň zajistit, aby měla domácí ekonomika z investice dostatečný prospěch. (Vermeulen a Cotula, 2010)

Z poměrně nedávné minulosti je ze subsaharské Afriky známo mnoho případů, kdy vlády států tolik stály o investice, že se investorům nepřiměřeně podbízely (například v případě investic z Čínské lidové republiky). I nyní některé vlády nabízí investorům dlouhé daňové prázdniny a úlevy nebo pronájmy půd na dobu až 99 let. Kombinace těchto politik v důsledku znamená, že přínos pro samotnou hostitelskou zemi je kromě vytvoření několika málo pracovních míst minimální. Naopak může hostitelská země nést významné negativní dopady například ve formě škod na životní prostředí. Čína je kritizována, že se z velké části podílí na tzv. land grabbingu v subsaharské Africe, tedy že čínští investoři postupně zabírají půdu na úkor místních drobných zemědělců (pro drobné farmáře za nepřilíš výhodných podmínek). Na druhou stranu, je-li dohoda mezi investorem a vládou nastavena dobře, může znamenat vznik komerční farmy přínosy pro širší komunitu, ve formě dobudování infrastruktury, výstavby škol či zdravotních středisek. (Karlsson, 2015; Cassell, 2013)

Před realizací investice v oblasti zemědělství je důležité vyhodnotit efekty vybudování velkofarmy na životní prostředí a také na společnost v blízkém okolí. Jednou z možností, jak vyhodnotit dopady na přírodu je využití metody *Environment Impact Assessment (EIA)*. Způsobem, jak lze vyhodnotit vliv na místní společnost před samotnou realizací projektu, je *Social Impact Assessment (SIA)*. (European Commission, 2015) Nejkomplexnější hodnocení dopadů investice může přinést kontrola naplňování principů dohody zvané *The Principles for Responsible Agricultural Investment that Respects Rights, Livelihoods and Resources (PRAI)*. Byla vytvořena v roce 2009 na základě spolupráce mnoha vlivných mezinárodních agentur (FAO, UNCTAD, IFAD, SB) a obsahuje celkem sedm principů. Mezi ně patří mimo jiné posilování potravinové bezpečnosti, důležitost komunikace s místními lidmi, dodržování právního řádu platného v zemi realizace nebo náhrada škody za případné environmentální dopady. Projekty, které jsou v souladu s takovými principy, mohou trvale přispět ke zvýšení regionální potravinové bezpečnosti. (FAO et al., 2010; Karlsson, 2015)

Co se týče dalších možností přispění k zajištění potravinové bezpečnosti v oblasti, jako jedno z řešení se podle Wigginsa (2009) nabízí založení potravinových bank, které by zajistily větší stabilitu potravin a dorovnávaly případné nedostatky. Na těchto bankách by se mohly podílet i korporátní farmy právě díky smluvní dohodě a její specifikaci pro danou oblast. Zároveň mohou pomoci i investice do infrastruktury, které jsou důležité nejen jak pro korporátní, ale i pro drobné farmáře.

9. Případová studie: Tanzanie

Závěrečnou kapitolou této práce je případová studie z Tanzanie. Jako země subsaharské Afriky je typickým příkladem chudé agrární země, kde stále většina obyvatel žije na venkově (míra urbanizace v zemi je 31 %) a velká většina lidí tam je přímo či nepřímo závislá na farmaření. Zemědělství tvoří přibližně 25 % HDP. (United Nations, c2015b) Zatímco v roce 2006 tvořila zaměstnanost v zemědělském sektoru 77 % obyvatelstva, k roku 2015 se udává mírně pod 70 %. S rostoucí migrací do měst se pomalu počet zaměstnaných lidí v tomto sektoru snižuje. (National Bureau of Statistics, 2014)

Tanzanie je jako případová studie vybraná také díky autorčiny bližší znalosti této země. Na venkově na jihozápadě Tanzanie v okrsku Utengule/Usangu strávila již několik měsíců s neziskovou organizací Maendeleo, která v ní realizuje projekty na podporu drobného zemědělství.

Tanzanie patří společně s dalšími 47 státy mezi LDCs, tedy do skupiny nejchudších zemí na světě. LDCs jsou státy, které přesto, že tvoří ¼ všech zemí na světě, vyprodukují pouze 1% světového HDP. I z tohoto důvodu si země v této skupině zemí zaslouží mezinárodní pozornost a podporu zejména v oblastech obchodu a rozvojové spolupráce. Tanzanie je zařazena na seznam LDCs od samotného vzniku skupiny nejchudších států světa, tedy od roku 1971. (United Nations, 2013)

9.1. Socio-ekonomická charakteristika

V 50. letech minulého století žilo v Tanzanii přibližně 7,7 milionů obyvatel. V roce 2015 jich v zemi žije téměř sedminásobek, a to 53,5 milionů obyvatel. Roční míra růstu obyvatel se od roku 1980 prakticky nezměnila, pohybuje se stále okolo 3 %.

Hustota obyvatel stoupla od 90. let z 21,1 obyv./km² (1980) na 58,5 obyv./km² v roce 2014. (World Bank, c2015a; United Nations, c2015b)

Podle predikcí OSN v následujících třiceti pěti letech dojde v Tanzanii téměř ke ztrojnásobení současné populace. Odhady podle United Nations (2015) ukazují, že v roce 2030 bude žít v Tanzanii téměř 83 milionů obyvatel, v roce 2050 137 milionů a v roce 2100 až 299 milionů. Přestože plodnost žen²² začíná mírně klesat, v důsledku velmi mladé populace (průměrný věk je 17,3 let) se stále rodí mnoho dětí. Souběžně s vysokou plodností roste úroveň a dostupnost zdravotní péče a v rozvojových zemích je čím dál nižší míra dětské (a mateřské) úmrtnosti. Věková pyramida v Tanzanii tak přece jen pozvolna přechází z progresivního do stacionárního typu, kdy se dětská složka vyrovnává s reprodukční složkou a zvyšuje se přístup ke kvalitní zdravotní péči i střední délka dožití (v roce 2015 je 64 let). Složení obyvatel v Tanzanii v současnosti ukazuje 45 % mladistvé populace ve věku 0-14 let a 50 % populace v produktivním věku 15-59 let.

United Nations (2015) zveřejnilo seznam nejlidnatějších zemí, které byly, jsou nebo budou v budoucnu domovem 75 % světové populace. Tanzanie se na tento seznam dostala v roce 2015, a to na 26. pozici z 26 zemí v tomto roce. Předpovědi na příští desetiletí potvrzují rychlý růst tanzanské populace také v porovnání s ostatními zeměmi. V roce 2050 by měla Tanzanie být na 14. pozici z 31 států tvořících 75 % světové populace a v roce 2100 by měla dokonce být už na 8. příčce z celkem 30 států, kdy se před Tanzanií ze subsaharské Afriky objevily pouze dvě země: Nigérie na 3. pozici a Demokratická republika Kongo na 5. příčce. Dvěma nejlidnatějšími státy jsou již od roku 1950 Čína a Indie a tak to pravděpodobně zůstane i na koci 21. století. (United Nations, 2015)

Podle aktuálních statistik je HDP Tanzanie na jednoho obyvatele 998 USD. Mezi lety 2009 a 2013 byl průměrný růst HDP/obyv. 3,5 %. V posledním desetiletí ekonomika země stabilně a poměrně významně roste - vykazuje roční růst HDP kolem 6-7 %. (World Bank, c2015b) Nerovnost příjmů mezi venkovem a městem však zůstává stále výrazná. Výskyt chudoby je vyšší na venkově, kde je chudých 75 %,

---

²² Pro celou Afriku jsou nyní tato čísla a odhady: současně je plodnost 4,7 dětí/1 ženu, očekává se pokles na 3,1 mezi lety 2045-2050 a na 2,2 v letech 2095-2100. Odhady jsou však ovlivněny rychlým vývojem severní a jižní Afriky, proto by čísla pro samotnou subsaharskou Afriku (bez JAR) byla vyšší. (United Nations, 2015)

zatímco ve městech je výskyt chudoby u 35 % městského obyvatelstva (měřeno pomocí Multidimensionálního indexu chudoby²³). (OPHI, 2015)

Rychlý populační růst a příjmová nerovnost zvyšuje potřebu zaměřit se na odstraňování chudoby. Země potřebuje zajistit růst ve prospěch chudých a zajištění potravinové bezpečnosti. Klíčem pro redukci chudoby v rurální Tanzanii je podpora drobných farmářů. Investice jsou potřebné jak do fyzického (technologie, výzkum, infrastruktura, zdravotní střediska, formální bankovní sektor), tak do lidského kapitálu (zvýšení úrovně vzdělávání, práce s kulturními a genderovými předpoklady, dobré vládnutí).

9.2. Zemědělské politiky

Krátce po získání nezávislosti v roce 1961 se pozornost vlády obrátila k zajištění podmínek pro rozvoj venkova a drobného farmaření. Deklarací z Arushy přijatou roku 1967 vznikly tzv. politiky Ujamaa, které mimo další reformy nařídily nucené přesídlování obyvatel na venkov a povinné zakládání družstev. Tato politika dodnes patří mezi základní příčiny nízké míry urbanizace v Tanzanii. Hlavně se však postupně začalo ukazovat, že Ujamaa vede k dlouhodobé stagnaci ekonomiky země a k propadu zemědělské produkce. Počínaje rezignací tehdejšího prezidenta Julia Nyerereho v roce 1985 začaly rozsáhlé institucionální a strukturální reformy a stát výrazně omezil své (do té doby velké) zásahy do ekonomiky. Postupně došlo k liberalizaci obchodu a k rozpuštění povinně zakládaných družstev. (MAFSC, 2013)

Současná Národní zemědělská politika (National Agriculture Policy – NAP), platná od roku 2013, navazuje na předchozí Národní politiku pro zemědělství a hospodářská zvířata (National Agriculture and Livestock Policy – NALP) z roku 1997. Cílem NAP je vytvořit účinný, výkonný a konkurenceschopný industrializovaný zemědělský sektor, který bude přispívat k růstu životní úrovně Tanzanců. Vláda si dává za cíl podpořit zemědělský sektor tak, aby byl modernizován a došlo k přechodu ze soběstačného farmaření na komerční zemědělství. Ekonomického růstu a snížení

---

²³ Multidimensional Poverty Indexu (MPI) je index vyvinutý OSN v roce 2010. Oproti mnoha jiným indikátorům chudoby zahrnuje více dimenzí chudoby než je pouze výše příjmů. Dimenze a indikátory MPI: vzdělání (počet let školní docházky, školní docházka dítěte), zdraví (dětská úmrtnost, výživa), životní standard (přístup k elektřině, hygienické podmínky, přístup k nezávadné pitné vodě, typ podlahy, palivo používané k vaření a vlastněný majetek). (OPHI, 2015)

chudoby se NAP snaží dosáhnout prostřednictvím diverzifikace, intenzifikace, technologického pokroku a rozvoje infrastruktury. (MASFC, 2013)

NAP byla ustanovena v synergii s balíkem reforem a politik Kilimo Kwanza, který byl představen v roce 2009. Jeho cílem je nastartovat ekonomický růst a transformovat zemědělství ze soběstačného na komerční (po vzoru zelené revoluce). V překladu Kilimo Kwanza znamená „zemědělství má přednost“ a jeho cílem je přivést do zemědělského sektoru rozsáhlé financování a investice. Kilimo Kwanza je jedním z pilířů rozsáhlé Národní rozvojové vize 2025 (National Development Vision 2025), kterou tanzanská vláda odsouhlasila roku 2000. Třemi hlavními cíle Vize jsou dosažení kvalitního života pro všechny obyvatele, zajištění dobrého vládnutí a vybudování konkurenceschopné ekonomiky. (MAFSC, 2013; Ngaiza, 2012) Další dílčí přijatou vládní strategií je Tanzania Agriculture and Food Security Investment Plan (TAFSIP, platný od roku 2011 do roku 2021), který se zaměřuje na bezpečnost potravin, kvalitu výživy a redukci chudoby. (Regional Economic Communities et al., 2011)

Národní zemědělská politika si stanovila dílčí cíle, jak dosáhnout požadovaného ekonomického růstu, odstraňování chudoby a potravinové bezpečnosti prostřednictvím zvýšení zemědělské produkce a produktivity. Mezi cíle, které má NAP zajistit, patří například:

- investice do výzkumu a rozvoje a zapojení drobných farmářů;
- zavedení výnosných vyšlechtěných plodin do zemědělství;
- využití biotechnologií (bezpečné používání bez negativních dopadů, osvěta);
- rozvoj lidských zdrojů (znalosti, nová generace farmářů, flexibilita pro změnu);
- rozvoj zavlažovacího systému, udržitelné využívání vodních zdrojů;
- mechanizace zemědělství, rozšíření techniky vhodné do místních podmínek;
- dlouhodobě možné využití zemědělské půdy, udržitelné techniky;
- zajištění vhodných zemědělských vstupů (hnojiv, herbicidů, farmářských strojů, typů semen);
- zvolení vhodných pěstovaných zemědělských komodit v daných oblastech;
- zajištění potravinové bezpečnosti a výživy;
- uskladnění a obchodování zemědělských produktů a jejich zpracování;
- financování zemědělství, investice, venkovské komunitní banky, přístup k úvěrům;
- řízení rizik v zemědělství, předcházení negativním vlivům, predikce počasí;

- zemědělské pojištění;
- aktivizace mladistvých, zapojení mladých lidí do zemědělství;
- podpora farmářských organizací, asociací a zemědělských družstev;
- podpora organického a městského zemědělství;
- pěstování plodin na biopaliva.

(MAFSC, 2013)

Vybraným dílčím cílům NAP (2012) a tomu, jak jsou v praxi naplňovány jeho cíle jak v případě drobného farmaření, tak v případě korporátního zemědělství, se věnují následující kapitoly. Ještě předtím však bude představen okrsek Utengule/Usangu na jihozápadě země, kde autorka této práce mapovala situaci tamních drobných farmářů.

9.2.1. Charakteristika zemědělského okrsku Utengule/Usangu

Tanzanie se dělí na 30 administrativních regionů a tyto regiony se dělí na distrikty, které se dále dělí na okrsky. Okrsek Utengule/Usangu je spolu s dalšími dvaceti okrsky součástí distriktu Mbarali, jenž se nachází v regionu Mbeya na jihozápadě Tanzanie. Okrsek se nachází na poměrně suché planině Usangu, ve výšce přibližně 1 000 m. n. m. Pláně Usangu jsou ze dvou světových stran obklopeny Jižní vysočinou, kde pramení všechny protékající řeky. (Mbeya Regional Commissioner Office, c2015)

Vodu po většinu roku má pouze řeka Mswiswi, druhá v období sucha kompletně vysychá. Zdrojem pro zavlažovací systém polí je tedy řeka Mswiswi. Stojatá voda se pro účely zavlažování v oblasti nenachází, ale v okrsku jsou dva menší rybníky sloužící pro chov ryb. (Saidi, 2015) Klimatické podmínky v Utengule/Usangu jsou poměrně těžké nejen pro místní drobné zemědělce. Střídá se zde období sucha s obdobím dešťů. Období dešťů, jak si jej tamní lidé pamatují (např. Tahamimu, 2013 a Mlunga, 2015), by mělo trvat přibližně od konce listopadu do konce dubna, nicméně v posledních letech se kvůli lokálním klimatickým změnám zkracuje a trvá přibližně od poloviny konce prosince do konce března-poloviny dubna. Kratší období dešťů, které v oblasti naposledy negativně ovlivnilo úrodu farmářů, bylo v sezoně na přelomu roku 2012 a 2013.

Pro farmáře je velmi těžké připravit se na nepravidelnost v množství srážek. Není zaveden dostupný systém dlouhodobé předpovědi počasí a v oblasti nepůsobí ani banky či pojišťovny, které by lidem umožňovaly lépe se vyrovnat s nepříznivými

okolnostmi. V období dešťů se namísto pravidelného každodenního deště stává, že přijdou náhlé a krátkodobé silné deště, jež způsobí záplavy. Příliš velké množství nárazových srážek přitom úrodě neprospívá stejně jako dlouhá sucha. (Ngadupa, 2015)

V okrsku Utengule/Usangu se nachází celkem 7 vesnic, mezi nimiž jsou Mahango, Malawatu, Utengule Usangu, Simike, Iduya a Uhambule. V oblasti žije podle sčítání z roku 2002 bezmála 26 000 obyvatel. (Government of Tanzania, 2011) Farmaření je hlavním příjmem velké většiny místních. Přibližně polovinu vlastněné či pronajaté plochy pole farmáři obvykle osejí rýží, což je hlavní tržní plodina oblasti. Druhou polovinu dalšími plodinami zejména pro vlastní spotřebu (nejčastěji kukuřice, fazole a kasava). Většina farmářů podle Ilongy (2014) má také zeleninové zahrádky, těm se však věnují hlavně v období sucha (tj. po skončení hlavní zemědělské sezony).

Mezi nejčastější podnikání mimo zemědělství patří provozování obchůdků se smíšeným zbožím či prodej potravin na trhu, provoz lékárny, taxi služby za použití motorky, krejčovské služby, restaurace nebo částečné zpracování zemědělských plodin. Jelikož vesnice nejsou elektrifikovány, několik lidí na vesnicích provozuje službu dobytí přístrojů pomocí generátorů nebo solárních panelů. Obě varianty zdrojů elektřiny jsou na vesnicích stále vzácné, např. ve vesnici Malawatu se objevil první generátor v roce 2015, také ve větším Mahangu jsou nyní pouze tři generátory. (Tahamimu, 2013) Solární energie je místními obecně velmi pozitivně vnímaná a místní ji zmiňují jako zdroj energie, který by si do svých domovů rádi pořídili, avšak pořizovací cena je pro většinu lidí z oblasti nedosažitelná. (např. Ramadani, 2014)

Zatímco elektrifikace okrsku Utengule/Usangu je plánovaná na konec roku 2015, podle starosty Yasinioho (2015) se další výrazné zlepšení dopravní infrastruktury v blízké době neplánuje. Všemi vesnicemi vede prašná nezpevněná cesta, kde lze auta výjimečně potkat ze tří hlavních důvodů: zásobování obchůdků, smuteční obřady v okolí a výkup rýže ihned po sklizních, kdy se do oblasti sjíždí obchodníci, kteří úrodu přímo od farmářů odkupují.

Okrsek Utengule/Usangu je závislý na farmaření, přitom čelí důsledkům lokální změny klimatu a rostoucímu tlaku na půdu, jež souvisí s růstem populace v regionu. V oblasti je nedostatečná fyzická infrastruktura i nízká úroveň lidských zdrojů, které přispívají k celkové zranitelnosti chudých drobných farmářů na venkově. Jak fungování farmářů z oblasti ovlivňuje vládní politika, popisuje následující podkapitola.

9.2.2. Zemědělské politiky a drobné farmaření

V této části autorka popisuje implementaci vybraných politik současné NAP, jak byly popsány v *kap. 9. 2. Zemědělské politiky*. Aktuální stav rozvoje na tanzanském venkově bude přiblížen na základě osobních zkušeností autorky z okrsku Utengule/Usangu na jihozápadě země.²⁴

Národní zemědělská politika se zaměřuje na investice do výzkumu a rozvoje a snaží se brát ohled především na specifické vlastnosti farmářů. Cílem je mimo jiné rozšíření vyšlechtěných a odolnějších semen za využití biotechnologií a rozšíření používání hnojiv, herbicidů, pesticidů a dalších technologií a inovací. (MASFC, 2013)

Na předměstí regionálního města Mbeya je Výzkumný zemědělský institut Uyole (*Agricultural Research Institute-Uyole*) pracující pod MAFSC. Tento institut pracuje na vývoji různých semen vhodných pro určité oblasti v regionu (zaměřuje se zejména na šlechtění semen hlavní tržní plodiny oblasti). Poskytuje farmářům zemědělské vzdělávání, tréninky a aktuální informace o technologiích a zemědělských postupech. (Kahama, 2015). Obyvatelé planiny Usangu mají s institutem dvě výrazné zkušenosti.

První přišla v roce 2005, kdy navštívil vesnice Malawatu a Mahango zemědělský referent z Uyole a doporučoval tamním obyvatelům pěstovat sóju, která má velkou výživnou hodnotu. S poskytnutím prvních semen zdarma v rámci vládního programu někteří farmáři oseli svá pole sójou i přes chybějící zkušenosti s pěstováním této plodiny. Po sklizni farmáři zjistili, že je plodina velmi těžko zhodnotitelná a není po ní na nejbližších trzích poptávka. Sami nebyli zvyklí sóju konzumovat. V další sezoně ji znovu nezaseli. Nejsou zvyklí tuto plodinu užívat a jedna sezona nestačila k tomu, aby v plodině našli zálibu a dostatečné využití. Důvodem, proč ji poprvé zaseli, bylo také z velké části to, že dostali semena zadarmo. Ani to však bez další spolupráce nestačilo k tomu, aby byla plodina farmáři reálně přijata, i přes její kvality, co do výživové hodnoty. (Simwaba, 2014)

Druhé větší setkání drobných farmářů s tímto zemědělským institutem probíhá v posledních třech letech. Institut pracuje na vývoji vyšlechtěných semen rýže přímo pro podmínky planiny Usangu, které by postupně měly nahradit současná málo výnosná tradiční semena. Vyšlechtěná odrůda rýže SARO5 by měla být především odolnější proti suchu, zároveň je ale pro její pěstování potřeba užívat chemická hnojiva,

---

²⁴ Autorka se touto kapitolou nesnaží zobecnit situaci na celou Tanzanii a je si vědoma, že v jiných regionech může být situace odlišná. Pouze využívá a aplikuje své konkrétní znalosti z této oblasti.

aby bylo dosaženo maximálních výnosů z jednotky plochy. (Kahama, 2015) Semena si farmáři musí koupit u obchodníka, před tím používali svá tradiční z předchozích úrod.

S aktivním působením a doporučením od místních zemědělských referentů jsou vyšlechtěná semena SARO5 farmáři v Usangu čím dál více užívaná. Se sklizněmi přišli farmáři na několik podstatných věcí. S použitím SARO5 v kombinaci s větším množstvím hnojiv a zajištěním kvalitního pole (tj. v blízkosti zavlažovacích kanálů) je možné zvýšit výnosy z jednotky plochy o 30-50 % oproti původním tradičním odrudám. Na druhou stranu, bez důrazu na užívání organických hnojiv namísto chemických, jsou více zatěžovány půdy. Problémy nastávají také při prodeji. Mbago (2014) si stěžuje, že se potýkají s nižšími prodejními cenami vyšlechtěných odrud rýže a celkovou nechutí kupců tuto odrudu kupovat. Výnosy podle něj sice jsou výrazně vyšší než u tradičních semen, ale o to je nižší jejich prodejní cena - po tři roky se pohybuje až o 50 % níž.

Jelikož se k farmářům dostává jen omezené množství informací a poskytované tréninky a semináře se konají nepravidelně, není jednoduché změnit jejich chování tak, aby změna byla trvalá. Nízká míra vzdělanosti, chudoba, závislost na půdě a tradiční obdělávání v dané kultuře jsou pro farmáře překážkami jejich flexibility, ale zároveň snadným nástrojem ke zneužití a manipulaci s nimi. Nevhodné zvolení plodin či hnojiv v situaci chudých farmářů následně ohrožuje jejich soběstačnost a potravinovou bezpečnost. Farmáři se přitom podle Bashiru (2015) často o pěstovaných semenech rozhodují velmi náhle a spontánně a v poslední možné chvíli, podle toho, k čemu se příchozímu obchodníkovi podaří je přesvědčit.

Pokud nastane situace, že se některému z farmářů na poli nic neurodí, dostává sebe samého i svou rodinu do poměrně bezvýhodné situace. Na výnosech z půdy závisí v Utengule/Usangu nejen obživa rodiny, ale také další nutné výdaje spojené např. se vzděláváním dětí a se zdravotní péčí. Navzdory snahám, vládním politikám a cílům na národní úrovni, drobní zemědělci v této oblasti stále nemají přístup k formálním bankovním službám s nižšími úrokovými sazbami a výhodnějšími podmínkami.

Bez přístupu k finančním službám se přitom drobní farmáři kvůli nedostatku kapitálu nemohou rozvíjet, nemohou investovat do doporučovaných vstupů, nedojde k modernizaci jejich zemědělské činnosti, ani k technologickému pokroku či rozšíření činnosti. Bez možností spojení nejsou schopni reagovat na externě způsobené šoky. Farmáři se pak v krizových situacích obrací na neformální sektor, což je může uvrhnout do větší chudoby. Lichváři jsou sice ochotni půjčit malým farmářům, i když jim nemají

čím ručit, ale dle osobních zkušeností vícero farmářů (např. Ilonga, 2013 a Bashiru, 2015) z Usangu si lichváři účtují roční úrokovou míru v řádech stovek procent. Ilonga (2013) říká, že: „...znám rizika půjček od místních obchodníků, ale dokud neexistuje alternativa, těžko se jim můžu jakkoliv bránit, nemám jinou možnost.“

Tanzanská vláda od roku 2005 aktivně podporuje zakládání a rozšiřování tzv. SACCOsů (Savings and Credit Cooperative Societies), tj. spořitelních a úvěrových družstevních společností po celé Tanzanii, které mají reagovat na konkrétní potřeby jednotlivých oblastí a vyrovnávat fluktuující ceny na trhu²⁵. Usnadňují farmářům právě výše zmíněný problematický přístup k úvěrům a ke spoření a zároveň řeší otázku uskladnění a výhodného prodeje rýže. V některých distriktech jsou SACCOsy speciálně zaměřeny na ženy a/nebo na mladé farmáře. (IFAD, 2010) Farmáři v okrsku SACCOsy velmi dobře znají, včetně principů jejich fungování. Každoročně si však stěžují, že v jejich vesnicích nejsou a nebojí se říci, že jsou pro ně zásadní, aby se dostali z chudoby. (Mwapasi, 2015)

Drobní farmáři zřídka aplikují doporučené postupy od zemědělských referentů, a to ze tří hlavních důvodů. Zemědělství referenti z okrsku nejdou příkladem a naučené postupy, které vyučují jako nejlepší možné, sami neaplikují. Farmáři pak na vlastní oči nevidí rozdíl a moderním postupům nevěří. Nemají přístup k finančním službám, aby mohli potřebné vstupy investovat a obdělávat pole včas. Ti nejchudší často pracují nejdřív jako pomocná síla na polích svých majetnějších sousedů a poté mohou začít sami, což zpožďuje práce na jejich vlastním poli. Třetím hlavním důvodem, proč drobní farmáři z venkovského okrsku Utengule/Usangu nejsou schopni dlouhodobých změn, je podle středoškolského učitele a farmáře Mlawy (2015) fakt, že: „S farmáři nikdo nepracuje dlouhodobě a koncepčně. ... Není možné, aby lidé z Usangu přešli na moderní postupy ze dne na den. Může to trvat třeba i deset let.“

---

²⁵ Po sklizni (jedna hlavní v celé zemi) jsou ceny tržních potravinových komodit nejnižší za celý rok, jelikož vzniká převis nabídky nad poptávkou. Drobní farmáři mají v té době obvykle nedostatek peněz a potřebují část úrody odprodat ihned po sklizni. Prodávají tak pod cenou. Alternativou je SACCO, které farmářům těsně po sklizni půjčí, jsou-li ochotni ručit svou úrodou. Tu musí uskladnit ve skladech vlastněných SACCOsem. Úrodu ze skladu pak prodají o několik měsíců později, obratem splatí také a úvěr. V té době už mohou být ceny komodit vyšší o 40-60 %. (IFAD, 2011)

9.2.3. Zemědělské politiky a korporátní zemědělství

V rámci Národní rozvojové vize 2025 byla odstartována i nová iniciativa bývalého prezidenta Jakayi Kikwetehe (2005–2015) a vlády: Kilimo Kwanza. Iniciativa si klade za cíl především snížit hlad a zvýšit produktivitu zemědělství. Nová vize pro zemědělství byla podepsána mezi 17 soukromými firmami, vládou Tanzanie, Spojenými státy a Vietnamem. Mezi hlavní přizvané korporace k diskusi patřily Monsanto (GMO) a Unilever Tea Tanzania Ltd. (čajové plantáže).

Podle slov Kikwetehe má nová vize v zemi zajistit potravinovou bezpečnost, odstranit chudobu na venkově a podpořit udržitelný ekonomický růst. Zatímco v minulosti podporoval Kikwete prostřednictvím vládních programů spíše drobné farmaření a jeho rozvoj, v posledních letech navázal spolupráci s velkými podnikatelskými subjekty a rozvoj zemědělství prosazoval právě přes ně. (Waggoner, 2011)

Čajové komerční korporátní farmy deklarují zájem o propojení podnikatelského sektoru, vlád a neziskového sektoru. Při takovém propojení lze podle nich dosáhnout udržitelného a rovnocenného růstu. Firma Unilever zveřejnila, že chce zvýšení produktivity dosáhnout pomocí zintenzivněné spolupráce s drobnými farmáři. Korporace využívá drobných producentů, kteří obhospodařují čajová pole a efektivně se tak zapojí do obchodního řetězce s čajem. (Unilever, 2013)

Unilever je podporován také jižním zemědělským partnerstvím SAGCOT (Southern Agriculture Growth Corridor of Tanzania), které bylo odsouhlaseno zúčastněnými stranami na summitu Světového ekonomického fóra pro Afriku v roce 2010. Cílem SAGCOTu je propojit různé zájmy stakeholderů (farmářů, velkých korporací, rozvojových agentur, vlády a soukromého sektoru) a vybudovat prostředí pro komerčně úspěšný agrobiznis, který plně využije potenciál regionu jižní Tanzanie. (Unilever, 2013) Tento Jižní zemědělský koridor se rozkládá na téměř třetině pevninské Tanzanie, rozpíná se na sever i na jih od centrální železnice („zemědělský projekt o rozloze Itálie“). Systém vybudovaných cest vede na jihozápad od Dar es Salaamu až po severní oblasti Zambie a Malawi. (SAGCOT, c2015)

Od tohoto partnerství si vláda slibuje zejména nové pracovní příležitosti a stabilní příjmy pro drobné farmáře, čímž bude zajištěna potravinová bezpečnost státu, snížena chudoba a ušetřeno životní prostředí. Tento model sdílení rizik mezi veřejným a soukromým sektorem se ukázal jako úspěšný při dosahování těchto cílů a stal se prvním

velkým partnerstvím této velikosti v Tanzanii. Program byl finančně podpořen i Světovou bankou. (SAGCOT, c2015)

Také korporace Monsanto deklaruje, že směřuje své investice v rámci SAGCOTu na podporu drobných farmářů a na intenzifikaci jejich produkce. Zveřejněným cílem korporace je zdvojnásobit výnosy z půdy, zejména vyšlechtěnými odrůdami kukuřice a zpracování zeleniny v oblasti pro 250 000 farmářů žijících v oblasti jižního koridoru. Monsanto se zavázalo v oblasti poskytovat školení zemědělským referentům (tzv. agro-dealerům) z cílových oblastí, kteří budou informace a potřebné vstupy dále šířit prostřednictvím tréninků pro drobné farmáře. V místě farmářům (konkrétně pěstujícím rajčata) radí, aby nakupovali vyšlechtěná semena a doporučená hnojiva společně. Stejně tak doporučují, aby společně odprodávali i svou úrodu. Zároveň zpřístupňují farmářům finanční služby. (Monsanto, c2015)

Tomuto pozitivnímu pohledu na činnost korporátních zemědělských farem oponuje švýcarská ekologická nadace Biovision. Nadace se soustředí na boj proti hladu a chudobě prostřednictvím ekologicky udržitelných metod, které zlepšují životy lidem napříč africkým kontinentem. Zakladatel nadace Biovision H. R. Herren získal v roce 1995 ocenění World Food Prize za vývoj ekologických kontrolních metod škůdců, kteří ničili úrody kasavy. Zachránil tím miliony hladovějících lidí v Africe. V roce 2012 získala nadace status poradního orgánu OSN a v roce 2013 Herren vyhrál cenu Right Livelihood Award. (Biovision, c2015a)

Zástupci nadace Biovision uznávají, že současná podpora a rozsáhlé investice tanzanské vlády do agrobiznisu nese svá pozitiva, ale zároveň poukazují na negativní dopady na drobné farmáře a lokální potravinovou bezpečnost. Celou problematiku popisují na případu korporátní společnosti EcoEnergy Ltd., která chce vybudovat plantáže cukrové třtiny u města Bagamoyo. EcoEnergy má sídlo ve Švédsku, v roce 2007 se registrovalo v Tanzanii a od vlády dostalo za účelem plantáží cukrové třtiny k pronájmu půdu o rozloze 20 000 hektarů v okolí Bagamoya na 99 let. (Biovision, c2015b)

Veškerá půda v Tanzanii je vlastněná vládou. V případě Bagamoya sice ležela půda oficiálně ladem už dlouhé roky, ve skutečnosti ji ale obhospodařovali drobní farmáři, kteří v oblasti žijí. Častým případem v Tanzanii je, že na venkově více méně každý ví, komu který kousek orné půdy patří (včetně místní vlády), ale z právního hlediska malí farmáři nemají žádné dokumenty, které by dokládaly jejich vlastnictví. (Yasini, 2015) Přijde-li pro vládu zajímavá nabídka zahraniční investice, která pomáhá

financovat státní rozpočet, teoreticky tedy hrozí, že farmáři o půdu rázem přijdou. To se stalo v Bagamoyu.

Nárok na kompenzaci záboru půdy společností EcoEnergy, jež na projektu v Bagamoyu spolupracuje se Švédskou rozvojovou agenturou (SIDA), mají pouze farmáři, kteří jsou schopni dokázat, že půdu obhospodařují více než 12 let. I ti však čekají na vyplacení kompenzací už několik let, přičemž si vláda a investoři přehazují zodpovědnost za to, kdo má kompenzace vlastně financovat. Vláda tvrdí, že na ně nemá finanční prostředky, a to i za předpokladu, že dostala finance za pronájem na 99 let. (Simbeye, 2015)

Farmáři byli nuceni přestat obdělávat půdu, včetně těch, co bydlí za hranicí SAGCOTu, a to přestože ze strany investora zatím neprobíhá žádná aktivita. Začátek celého projektu na produkci cukrové třtiny pro výrobu cukru, biopaliv a ekologických hnojiv je od roku 2011 neustále odsouván. Společnost EcoEnergy ani vláda s veřejností nekomunikuje a jedná v celé věci netransparentně. Plánovaný oficiální začátek je nově ohlášen na rok 2018. (Hertzler, 2015)

Drobní farmáři a další vesničani jsou nuceni čekat v nejistotě na slíbenou kompenzaci škod. Před skutečným začátkem projektu budou z oblasti definitivně přesídlení. Protože už nyní farmáři přišli o hlavní zdroj obživy a žádná nová pracovní místa pro ně neexistují, začali vyrábět dřevěné uhlí. To má negativní vliv na životní prostředí. V oblasti, která je již tak pod vlivem klimatických změn, nyní dochází k dalšímu odlesňování, což přinese následky v dalším úbytku cenných vodních zdrojů. (Biovision, c2015b)

Z ekonomického hlediska může být projekt EcoEnergy řešením nedostatku cukru na domácím trhu. Jde o projekt, který má potenciál podpořit soběstačnost země. Na druhou stranu, jak je popsáno výše, projekt má destruktivní dopady na společnost a už nyní, před svým spuštěním, generuje negativní environmentální dopady.

Namísto podpory globálních korporací, které investují do velkých industriálních zemědělských projektů, by měly vlády podporovat drobné farmáře a zlepšovat přístup ke službám a dostupným zemědělským praktikám. (Hamilton, 2015; Kyama, 2015)

10. Závěr

Mezi hlavní cíle mezinárodního společenství dlouhodobě patří odstranění chudoby a hladu ve všech podobách všude na světě. Důležitost zemědělství jakožto sektoru s významným podílem na HDP a vysokým podílem zaměstnanosti v rozvojových zemích potvrzuje i vysoká priorita, která mu byla dávana při implementaci plnění Rozvojových cílů tisíciletí a která je mu dávana nyní v rámci Cílů udržitelného rozvoje.

Diskuze o roli zemědělství v rozvoji společnosti vychází ze dvou různých teorií. První teorií je Lewisův model duální ekonomiky, jenž v zemědělství nevidí růstový potenciál a nahlíží na něj jako na zásobárnu pracovní síly pro rozvoj odvětví s větším potenciálem (hlavně pro rozvoj průmyslu). Druhou teorií je teorie Johnsona a Mellora, která zemědělství v rozvoji přikládá významnější roli a pomalejší růst tohoto sektoru přikládá hlavně externím faktorům, především hospodářským politikám, jež zájmy zemědělců nezohledňují dostatečně.

Přestože se mezinárodní situace, podmínky pro přeshraniční obchod a technologie od představení uvedených teorií před více než půlstoletím změnily, jsou výše uvedené teorie stále do velké míry aktuální. Autoři vycházející z Lewisova modelu jsou nazýváni agropesimisty, zatímco autoři vycházející z druhé výše zmiňované teorie jsou nazýváni agrooptimisty.

Významným zlomem v diskuzi o zemědělství se stala zelená revoluce, která v 60. letech přinesla obrovské nárůsty produktivity především v asijských a do určité míry i v latinskoamerických zemích. Zelená revoluce přinesla do rozvojových zemí řadu inovací, nové technologie a odrůdy plodin s vyšší výnosností. V subsaharské Africe proběhla zelená revoluce jen ve velmi omezené míře, k čemuž přispěla i (ve srovnání s jinými regiony) slabší ekonomická vazba mezi zemědělským a nezemědělským sektorem. Slabší vazba je považována za důsledek odlišných přírodních podmínek v subsaharské Africe, k jejímu oslabení přispívá také nízká hustota zalidnění a relativně nižší úroveň rozvinutosti měst. Sílu vazby mezi zemědělským a nezemědělským sektorem lze zvýšit aplikací vhodných opatření a politik, například budováním dopravní infrastruktury na venkově nebo podporou některých služeb, které jsou důležité pro rozvoj farmaření.

Existuje konsensus, že zemědělský sektor má důležitou roli v rozvoji, byť není shoda na tom, jak moc je tato role zásadní a jakým způsobem přesně tuto roli sehrává. Diskuze se vede také o tom, zda přednostně podporovat drobné farmaření a případně

jejich komercializaci, nebo zda spíše podporovat velké korporátních farmy. Oba typy zemědělství mají rozdílné efekty na redukci chudoby a na pro-poor růst, různě ovlivňují potravinovou bezpečnost a mají také s ohledem na míru intenzifikace různé dopady na životní prostředí.

Ze SWOT analýzy vyplynulo, že mezi silné stránky drobného zemědělství patří šetrnost vůči životnímu prostředí (nižší míra mechanizace, intenzifikace, větší diverzita používaných plodin) a to, že zisky z drobného zemědělství obvykle zůstávají v místě činnosti, což je důležité pro dlouhodobý rozvoj. Drobné farmaření má bezprostřední efekt na lokální potravinovou bezpečnost. Mezi slabé stránky drobného zemědělství patří nízká produktivita, nízká úroveň lidského kapitálu a slabé postavení farmářů na trhu. Protože se velká část chudých lidí žíví drobným zemědělstvím, má drobné zemědělství veliký potenciál pokud jde o redukci chudoby.

Mezi silné stránky korporátního zemědělství se řadí vysoká produktivita, silná pozice korporátních farem na trhu a větší možnosti kapitalizace zajišťující financování inovací a nových technologií. Vzhledem k tomu, že korporátní farmy často své produkty vyvázejí do jiných regionů, na lokální úrovni příliš k potravinové bezpečnosti nepřispívají. Na globální úrovni však nepochybně ano. Slabými stránkami korporátního zemědělství jsou nešetrnost vůči životnímu prostředí a fakt, že vypěstované plodiny a vytvořené zisky často končí mimo místo činnosti a mimo potravinové využití. Dalším záparem je relativně vysoká incidence případů, kdy nejsou respektována práva zaměstnanců.

Aby mohly být plně rozvinuty silné stránky drobného zemědělství a naopak potlačeny jeho slabé stránky, je třeba poskytnout zemědělcům adekvátní finanční a institucionální oporu. Podporu je jednodušší zprostředkovávat drobným farmářům, kteří jsou nějakým způsobem organizováni do větších celků, jako jsou kooperativy. Kooperativy jsou navíc výbornou platformou pro sdílení zkušeností a sebevzdělávání farmářů, posiluje jejich postavení na trhu a umožňuje snadnější přístup k některým službám, například finančním. Pro plnohodnotné zužitkování potenciálu korporátního zemědělství je třeba dobře nastavených a vymahatelných zákonů regulujících praktiky, jež škodí životnímu prostředí, zajištění ochrany práv zaměstnanců a zavedení systému, který korporátní farmy motivuje nebo nutí k tomu, aby alespoň část zisků zůstala přímo v místě činnosti a byla využita ve prospěch lokální komunity.

V případové studii zaměřené na Tanzanii jsou analyzovány tamní vládní politiky vůči drobným zemědělcům a korporátním farmám. Tanzanie byla vybrána jako typický

stát subsaharské Afriky, jehož HDP je z nezanedbatelné části tvořeno právě zemědělským sektorem, a jehož většina obyvatel v zemědělství pracuje. Bylo zjištěno, že zemědělská politika Tanzanie je dobře a do detailu rozpracovaná, v praxi však často nepříliš dobře implementovaná. V případě drobných farmářů se nedostatky v implementaci projevují například systémem jejich průběžného vzdělávání, které má však jen omezený vliv na praktické chování farmářů. V případě podpory korporátního zemědělství je vláda kritizována, že v případě velkých zemědělských projektů nadnárodních společností není schopná zajistit ochranu přírody ani dostatečně chránit práva komunit v místě investice.

Seznam použitých zdrojů

AAL, W. 2009. *Open Letter to Paul Collier, in response to "Politics of Hunger"*. [online]. Community Alliance for Global Justice. Dostupné z: <https://cagj.org/2009/01/open-letter-to-paul-collier-in-response-to-%E2%80%9Cpolitics-of-hunger%E2%80%9D/>. [cit. 2015-11-28].

AEREBOE, F. 1929. *Agrarpolitik*. Vol. 11. Issue 4, 672–675. American Journal of Agricultural Economics. Dostupné z: <http://EconPapers.repec.org/RePEc:oup:ajagec:v:11:y:1929:i:4:p:672-675>.

AGRICULTURAL GOODS. 2013. *The Importance of Agriculture*. Agricultural Goods. Dostupné z: <http://agriculturegoods.com/the-importance-of-agriculture/>.

ALTIERI, M. A., KOOHAFKAN, P. 2008. *Enduring Farms: Climate Change, Smallholders and Traditions Farming Communities*. Third World Network. Dostupný z: http://www.fao.org/nr/water/docs/Enduring_Farms.pdf.

ASFG. 2010. *Africa's smallholder farmers: Approaches that work for viable livelihoods*. African Smallholder Farmers Group. Dostupné z: <http://www.asfg.org.uk/downloads/final-asfg---africas-smallholder-farmers.pdf>.

ASSEMBLY OF THE AFRICAN UNION. 2003. *Declarations*. African Union. Dostupné z: <http://www.nepad.org/system/files/Maputo%20Declaration.pdf>.

BASHIRU, M. 2015. Rozhovor s Madawou Bashiru. 5. 7. 2015. Malawatu, Tanzanie.

BBC. 2010. *Tracing the bitter truth of chocolate and child labour*. [online]. BBC. Dostupné z: http://news.bbc.co.uk/panorama/hi/front_page/newsid_8583000/8583499.stm. [cit. 2015-11-29].

BIOVISION. c2015a. *Foundation for ecological Development*. [online]. Biovision Foundation. Dostupné z: <http://www.biovision.ch/en/about-us/who-we-are/>. [cit. 2015-12-14].

BIOVISION. c2015b. *Can agri-business really improve food security and the livelihood of smallholders in Tanzania?*. [online]. Biovision Foundation. Dostupné z: <http://www.biovision.ch/en/news/sagcot/>. [cit. 2015-12-14].

- BYERLEE, D., DIAO, X., JACKSON, C. 2005. *Agriculture, Rural Development, and Pro-poor Growth Country: Experiences in the PostReform Era*. World Bank. Dostupné z: http://siteresources.worldbank.org/INTARD/Resources/PPG_final.pdf.
- CASSELL, D. L. 2013. *China's role in African agriculture*. [online]. Vol. 2. Issue 6. Bridges Africa. Dostupné z: <http://www.ictsd.org/bridges-news/bridges-africa/news/china%E2%80%99s-role-in-african-agriculture>. [cit. 2015-12-04].
- CFRA. c2015. *Corporate Farming*. [online]. CENTER FOR RURAL AFFAIRS. Dostupné z: <http://www.cfra.org/corporate-farming>. [cit. 2015-11-24].
- CLEAVER, K. 2013. *The importance of scaling up for agricultural and rural development*. International Fund for Agricultural Development. Dostupné z: <http://www.ifad.org/pub/op/4.pdf>.
- COC. c2015. *Why Corporate Agriculture is a Problem*. [online]. CENTER OF CONCERN. Dostupné z: <https://www.coc.org/node/6073>. [cit. 2015-11-24].
- COLLIER, P. 2008a. *Charles's fantasy farming won't feed Africa's poor*. [online]. Guardian. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2008/aug/22/gmcrops.agriculture>. [cit. 2015-11-24].
- COLLIER, P. 2008b. *The Politics of Hunger: How Illusion and Greed Fan the Food Crisis*. Council on Foreign Relations. Dostupné z: <https://www.foreignaffairs.com/articles/2008-11-01/politics-hunger>.
- COLLIER, P. 2009. *Africa's Organic Peasantry*. Vol. 31. Issue 2, pp. 62–65. Harvard International Review.
- DEININGER, K., BYERLEE, D., LINDSAY, J., NORTON, A. SELOD, H., STICKLER, M. 2011. *Rising Global Interest in Farmland: Can It Yield Sustainable and Equitable Benefits?* World Bank. Dostupné z: <http://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/Rising-Global-Interest-in-Farmland.pdf>.
- DIAO, X., HAZELL, P., THURLOW, J. 2010. *The Role of Agriculture in African Development*. Vol. 38. Issue 10, pp. 1375–1385. Elsevier/World Development.

EUROPEAN COMMISSION. 2015. *Environmental Impact Assessment - EIA*. [online]. European Commission. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/environment/eia/eia-legalcontext.htm>. [cit. 2015-12-04].

FAN, S., Zhang X., Rao N. 2004. *Public expenditure, growth, and poverty reduction in rural Uganda*. International Food Policy Research Institute. Dostupné z: <http://www.ifpri.org/publication/public-expenditure-growth-and-poverty-reduction-rural-uganda>.

FAO, IFAD, UNCTAD, WORLD BANK GROUP. 2010. *Principles for Responsible Agricultural Investment that Respects Rights, Livelihoods and Resources*. FAO, IFAD, UNCTAD, World Bank Group. Dostupné z: http://siteresources.worldbank.org/INTARD/214574-1111138388661/22453321/Principles_Extended.pdf.

FAO. 2012. *Enduring farms: climate change, smallholders and traditional farming communities*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Dostupné z: http://www.fao.org/fileadmin/templates/nr/sustainability_pathways/docs/Factsheet_SMALLHOLDERS.pdf.

FAO. 2013. *International Year of Family Farming 2014 launched*. [online]. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Dostupné z: <http://www.fao.org/news/story/en/item/207544/icode/>. [cit. 2015-11-24].

FAO. 2014. *Family Farmers: Feeding the world, carrying for the earth*. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Dostupné z: <http://www.globalagriculture.org/fileadmin/files/weltagrarbericht/GlobalAgriculture/SmallholdersFeedingtheworld.pdf>.

FEDERICO, G. 2005. *Feeding the World: An Economic History of Agriculture, 1800-2000*. Pp. 136–142. Princeton University Press. ISBN: 978-0-691-13853-4.

FOODFIRST. c2015. *Is Biotechnology Really the Only Way to Solve Hunger?* [online]. Institute For Food & Development Policy. Dostupné z: <http://foodfirst.org/en/node/2659>. [cit. 2015-11-24].

GLOBAL AGRICULTURE. 2013. *Agriculture at a Crossroads: Findings and recommendations for future farming*. [online]. Global Agriculture. Dostupné z: <http://www.globalagriculture.org/report-topics/industrial-agriculture-and-small-scale-farming.html>. [cit. 2015-11-10].

GONZALES, C. G. 2004. *Trade Liberalization, Food Security, and the Environment: The Neoliberal Threat to Sustainable Rural Development*. Vol. 14, pp. 419. Transnational Law and Contemporary Problems. Dostupné z: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=987150.

GOVERNMENT OF TANZANIA. 2011. *Mbarali District Report*. [online]. National Website of the United Republic of Tanzania. Dostupné z: <http://www.tanzania.go.tz/census/census/districts/mbarali.htm>. [cit. 2015-12-15].

HAGGBLADE, S., HAZELL, P. B., BROWN J. 1988. *Farm-Nonfarm Linkages in Rural Sub-Saharan Africa*. World Bank. Dostupné z: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1988/04/01/000009265_3960926204623/Rendered/PDF/multi0page.pdf.

HAMILTON, C. 2015. *Agribusiness: Tanzania waits for sweet salvation*. [online]. The Africa Report. Dostupné z: <http://www.biovision.ch/en/news/sagcot/>. [cit. 2015-12-14].

HARDELL, L., ERIKSSON, M. 1999. *A Case-Control Study of Non-Hodgkin Lymphoma and Exposure to Pesticides*. Vol. 85. Issue 6. American Cancer Society. Dostupné z: [http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/\(SICI\)1097-0142\(19990315\)85:6%3C1353::AID-CNCR19%3E3.0.CO;2-1/pdf](http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/(SICI)1097-0142(19990315)85:6%3C1353::AID-CNCR19%3E3.0.CO;2-1/pdf).

HART, G. 1993. *Regional growth linkages in the era of liberalization: A critique of the new agrarian optimism*. International Labour Office. Dostupné z: http://staging.ilo.org/public/libdoc/ilo/1994/94B09_7_engl.pdf.

HAWKSLEY, H. 2011. *Ivory Coast cocoa farms child labour: Little change*. [online]. BBC. Dostupné z: <http://www.bbc.com/news/world-africa-15681986>. [cit. 2015-11-29].

HÁZE, P. 2011. *Vytvoření SWOT analýzy*. [online]. Svět byznysu. Dostupné z: <http://www.svetbyznysu.cz/2011/11/vytvoreni-swot-analyzy/>. [cit. 2015-12-04].

HAZELL, P. B. R., POULTON, C., WIGGINS, S., DORWARD, A. R. 2007. *The future of small farms for poverty reduction and growth*. International Food Policy Research Institute. Dostupné z: <http://www.ifpri.org/publication/future-small-farms-poverty-reduction-and-growth>.

HAZELL, P. B. R., RÖEL, A. 1983. *Rural Growth Linkages: Household Expenditure Patterns in Malaysia and Nigeria*. International Food Policy Research Institute. Dostupné z: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNAAN887.pdf.

HENRIKSEN, I. 1993. *The Transformation of Danish Agriculture 1870–1914*. Vol. 2, pp. 153–178. In: Persson, K. G. *The Economic Development of Modern Europe Since 1870*. Edward Elgar Publishing.

HENRIKSEN, I. 1999. *Avoiding Lock-in: Co-operative Creameries in Denmark, 1882–1913*. *European Review of Economic History* 3. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9957.1954.tb00021.x/abstract>.

HERTZLER, D. 2015. *Frozen or Failed? Sugar Cane Project in Tanzania on Hold*. [online]. ActionAid. Dostupné z: <http://www.actionaidusa.org/2015/05/frozen-or-failed-sugarcane-project-tanzania-on-hold>. [cit. 2015-12-14].

HORKÝ, O. 2011. *Chudoba*. Pp. 105–107. In: Dušková, L., Harmáček, J., Krylová, P. Opršal, Z., Syrovátka, M., Šafaříková, S., a kol. 2011. *Encyklopedie rozvojových studií*. Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2948-9.

CHRISTIAENSEN, L., DEMERY, L., KUHLMANN, J. 2011. *The (evolving) role of agriculture in poverty reduction - an empirical perspective*. Vol. 96, 239–254. *Journal of Development Economics*.

IFAD. 2010. *Rural Poverty Report 2011: New realities, new challenges: new opportunities for tomorrow's generation*. International Fund for Agricultural Development. Dostupné z: <http://www.ifad.org/rpr2011/report/e/rpr2011.pdf>. ISBN 978-92-9072-200-7.

IFAD. 2011. *Agricultural cooperatives are key to reduce hunger and poverty*. [online]. International Fund for Agricultural Development. Dostupné z: <http://www.ifad.org/media/press/2011/76.htm>. [cit. 2015-12-04].

IFAD. 2013. *Smallholders, food security, and environment*. International Fund for Agricultural Development. Dostupné z: http://www.ifad.org/climate/resources/smallholders_report.pdf.

ILONGA, M. 2013. Rozhovor s Mussou Ilongou. 10. 7. 2013. Mahango, Tanzanie.

IRZ, X., Lin, L., Thirtle, C. and Wiggins, S. 2001. *Agricultural growth and poverty alleviation*. Vol. 19, 449–466. Development Policy Review.

JOHNSTON, B. F., MELLOR, J. W. 1961. *The Role of Agriculture in Economic Development*. Vol. 51. Issue 4, pp. 566-593. The American Economic Review. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/1812786>.

KAHAMA, S. 11. 8. 2015. Rozhovor se Saadou Kahamou: terénní pracovnice výzkumného centra Agricultural Research Institute-Uyole. Nanenane, Mbeya, Tanzania.

KARLSSON, E. J. 2015. *Zodpovědné investice do zemědělství*. Seminář Potravinová bezpečnost a hlad v rozvojové agendě po roce 2015: Důraz na zodpovědné investice do zemědělství. EuropAfrica: Towards Food Sovereignty a Food Right Now Projekty. Dostupné z: <http://docplayer.cz/3070969-Potravinova-bezpecnost-a-hlad-v-rozvojove-agende-po-roce-2015-duraz-na-zodpovedne-investice-do-zemedelstvi.html>.

KRYLOVÁ, P. 2011. *SWOT analýza*. Pp. 322–323. In: Dušková, L., Harmáček, J., Krylová, P. Opršal, Z., Syrovátka, M., Šafaříková, S., a kol. 2011. Encyklopedie rozvojových studií. Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2948-9.

KYAMA, R. 2015. *Uncertainties Surround Farming Reform in Tanzania*. [online]._Views of America. Dostupné z: <http://www.voanews.com/content/uncertainties-surround-farming-reform-tanzania/2995895.html>. [cit. 2015-12-14].

LAND COMMODITIES. c2014. [online]. *The importance of farm size and economies of scale*. Land Commodities. Dostupné z: <http://www.landcommodities.com/the-importance-of-farm-size-and-economies-of-scale/#/>. [cit. 2015-11-24].

LANDESA. 2011. *Is Bigger Better? A Fact Sheet on Large-Scale Corporate Farming Versus Small Family Farms in Developing Countries*. Landesa. Dostupné z: <http://www.landesa.org/wp-content/uploads/Is-Bigger-Better-Issue-Brief.pdf>.

LEWIS, W. A. 1954. *Economic Development with Unlimited Supplies of Labour*. Vol. 22. Issue 2, pp. 139–191. The Manchester School. Dostupné z: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-9957.1954.tb00021.x/abstract>.

MASFC. 2013. *National Agriculture Policy*. Ministry of Agriculture Food Security and Cooperatives (MASFC). Dostupné z: <http://faolex.fao.org/docs/pdf/tan141074.pdf>.

MBAGO, O. M. 2014. Rozhovor s Omari Mssou Mbagem. 6. 8. 2014. Mswiswi, Tanzanie.

MBEYA REGIONAL COMMISSIONER OFFICE. c2015. *Welcome to Mbeya Region*. [online]. Mbeya Regional Commissioner Office. Dostupné z: <http://www.mbeya.go.tz/>. [cit. 2015-12-14].

MILEROVÁ PRÁŠKOVÁ, D. 2011. *Proč jedna miliarda hladoví? Fakta a mýty*. Prague Global Policy Institute – Glropolis.

MINISTERSTVO ZEMĚDĚLSTVÍ. c2015. *Zemědělská výroba*. [online] Ministerstvo Zemědělství. Dostupné z: <http://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/>. [cit. 2015-12-14]

MLAWA, G. 2015. Rozhovor s Geofreym Mlawou. 8. 7. 2015. Mbeya, Tanzanie.

MLUNGA, T. 2015. Rozhovor s Tereziou Mlungou. 15. 7. 2015. Mahango, Tanzanie.

Monsanto. c2015. *Southern Agricultural Growth Corridor of Tanzania (SAGCOT)*. [online]. Monsanto Company. Dostupné z: <http://www.monsanto.com/improvingagriculture/pages/southern-agricultural-growth-corridor-of-tanzania.aspx>. [cit. 2015-12-14].

MOODHEAD, A. 2009. *Climate, agriculture and food security: A strategy for change*. Alliance of the CGIAR (Consultative Group on International Agricultural Research) Centers. Dostupné z: http://www.cgiar.org/www-archive/www.cgiar.org/pdf/CCAFS_Strategy_december2009.pdf.

MWAPASI, E. 2015. Rozhovor s Eliakimem Mwapasim. 6. 7. 2015. Mahango, Tanzanie.

NATIONAL BUREAU OF STATISTICS. 2014. *United Republic of Tanzania: Statistical Abstract 2013*. National Bureau of Statistics/Ministry of Finance. Dostupné z: <http://www.nbs.go.tz/nbs/Stastical%20Abstract/Statistical%20Abstract%20Report%202013.pdf>.

NAZEMI. c2015. *Dětská práce*. [online]. NaZemi. Dostupné z: <http://www.nazemi.cz/cs/detska-prace>. [cit. 2015-11-29].

NG. 2014. *Příští zelená revoluce*. [online]. National Geographic. Dostupné z: <http://www.national-geographic.cz/clanky/pristi-zelena-revoluce.html#.VnH9UkrhDDd>. [cit. 2015-11-8].

NGADUPA, F. 2015. Rozhovor s Fidelisem Ngadupou. 15. 7. 2015. Mahango, Tanzanie.

NGAIZA, R. S. 2012. *Integrated Policy Approach to Commercializing Smallholder Maiza Production*. Regional Workshop. Head Unit of Investment Policies and Private Sector Development/Department of Policy and Planning, Tanzania. Dostupné z: http://www.fao.org/fileadmin/templates/esa/Workshop_reports/Smallholders_2012/Presentation_s_1/Ngaiza_Kilimo_Kwanza_Tanzania.pdf.

NOBELPRIZE.ORG. c2015. *The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 1979*. [online]. Nobel Media AB. Dostupné z: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/1979/. [cit. 2015-10-10].

ONG'WEN O., WRIGHT, S. 2007. *Small Farmers and the Future of Sustainable Agriculture*. EcoFair Trade Dialogue.

OPRŠAL, Z. 2011. *Zelená revoluce*. Pp. 369–371. Dušková, L., Harmáček, J., Krylová, P. Opršal, Z., Syrovátka, M., Šafaříková, S., a kol. 2011. *Encyklopedie rozvojových studií*. Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2948-9.

OPHI. 2015. *Country Briefing: Multidimensional Poverty Index (MPI) At a Glance*. Oxford Department of International Development/Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI). Dostupné z: <http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Tanzania.pdf>.

ORGANIC CONSUMERS ASSOCIATION. 2001. *Health and Environmental Impacts of Monsanto's Roundup Pesticide*. [online]. Organic Consumers Association. Dostupné z: https://www.organicconsumers.org/old_articles/monsanto/roundup.php. [cit. 2015-11-29].

PFITZER in WHITEHEAD, F. 2015. *Creating a fertile future for smallholder farmers in Africa*. Guardian. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/feb/13/private-sector-africa-smallholder-farmers-training-diversification>.

REGIONAL ECONOMIC COMMUNITIES (REC), AFRICAN UNION COMMISSION (AUC), NEPAD - CAADP PILLAR INSTITUTIONS AND THE NATIONAL CAADP TASK FORCE, INTERNATIONAL FOOD POLICY RESEARCH INSTITUTE (IFPRI). *United Republic of Tanzania: Tanzania Agriculture And Food Security Investment Plan (Tafsip)*. REC, AUC, NEPAD, CAADP, IFPRI. Dostupné z: <ftp://ftp.fao.org/tc/tca/WEB/FTP/tc/tca/CAADP%20TT/CAADP%20Implementation/CAADP%20Post-Compact/Investment%20Plans/National%20Agricultural%20Investment%20Plans/Tanzania%20CAADP%20Post-Compact%20Investment%20Plan.pdf>.

RAMADANI, S. 2014. Rozhovor s Shabanim Ramadanim. 28. 8. 2014. Mahango, Tanzanie.

REINIKKA, R., COLLIER, P. 2001. *Uganda's Recovery: The Role of Farms, Firms, and Government*. World Bank. Dostupné z: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/IW3P/IB/2001/04/13/000094946_01032905304692/Rendered/PDF/multi0page.pdf.

RUMBLE, J. N., HOLT, J., IRANY, T. 2013. *The Power of Words: Exploring Consumers' Perceptions of Words Commonly Associated with Agriculture*. Vol. 98. Issue 2, pp. 22–36. Journal of Applied Communications. Dostupné z: http://journalofappliedcommunications.org/images/stories/issues/2014/jac_v98_n2_article2.pdf.

SAGCOT. c2015. *Southern Agricultural Growth Corridor of Tanzania*. [online]. SAGCOT. Dostupné z: <http://www.sagcot.com/>. [cit. 2015-12-14].

SAIDI, H. 2015. Rozhovor s Habibuem Saidim. 8. 7. 2015. Mahango, Tanzanie.

SEMBEYE, F. 2015. *Tanzania: Bagamoyo Sugar, Power Project 'On Course'*. [online]. AllAfrica. Dostupné z: <http://allafrica.com/stories/201505110393.html>. [cit. 2015-12-14].

SCHUTTER, O. 2014. *Local and small-scale farming: a solution to hunger and malnutrition*. United Nations Human Rights. Dostupné z: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/LocalAndSmallScaleFarming.aspx>.

SHEFFO, C., WANG, S. ZHAI, T. 2014. *Monsanto: Sowing Inequality*. [online]. Powerlines and the Dept. of American Studies. Dostupné z: <http://amst.umd.edu/powerlines/monsanto-sowing-inequality/>. [cit. 2015-11-29].

SIMWABA, A. 2014. Rozhovor s Abelem Simwabou st. 27. 7. 2014. Malawatu, Tanzanie.

TAHAMIMU, A. 2013. Rozhovor s Allym Tahamimu. 9. 8. 2013. Malawatu, Tanzanie.

TAYLOR in WHITEHEAD, F. 2015. *Creating a fertile future for smallholder farmers in Africa*. Guardian. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/feb/13/private-sector-africa-smallholder-farmers-training-diversification>.

UK DEPARTMENT FOR INTERNATIONAL DEVELOPMENT. 2004. *Agriculture, growth and poverty reduction*. UK DFID. Dostupné z: <http://dfid-agriculture-consultation.nri.org/summaries/wp1.pdf>.

UNILEVER. 2013. *Unilever and government of Tanzania sign agreement to accelerate sustainable agriculture growth for tea*. [online]. Unilever. Dostupné z: <https://www.unilever.com/news/press-releases/2013/13-09-02-Unilever-and-government-of-Tanzania-sign-agreement-to-accelerate-sustainable-agriculture-growth-for-tea.html>. [cit. 2015-12-14].

UNITED NATIONS IC. 2015. *Zpráva OSN: Úspěch Rozvojových cílů tisíciletí je odrazovým můstkem pro novou agendu udržitelného rozvoje*. [online]. United Nations Information Centre Prague. Dostupné z: <http://www.osn.cz/zprava-osn-uspech-rozvojovych-cilu-tisicileti-je-odrazovym-mustkem-pro-novou-agendu-udrzitelneho-rozvoje/>. [cit. 2015-10-02].

UNITED NATIONS IC. 2014. *Mezinárodní rok rodinných farem (2014)*. [online]. United Nations Information Centre Prague. Dostupné z: <http://www.osn.cz/mezinarodni-rok-rodinnych-farem-2014/>. [cit. 2015-10-02].

UNITED NATIONS. 2013. *Composition of macro geographical (continental) regions, geographical sub-regions, and selected economic and other groupings*. [online]. United Nations. Dostupné z: <http://unstats.un.org/unsd/methods/m49/m49regin.htm>. [cit. 2015-12-14].

UNITED NATIONS. 2014. *World Population to 2300*. United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division. Dostupné z: <http://www.un.org/esa/population/publications/longrange2/WorldPop2300final.pdf>.

UNITED NATIONS. 2015. *World Population Prospects - The 2015 Revision: Key Findings and Advance Tables*. Department of Economic and Social Affairs/Population Division. Dostupné z: http://esa.un.org/unpd/wpp/Publications/Files/Key_Findings_WPP_2015.pdf.

UNITED NATIONS. c2015a. *Sustainable Development Goals*. [online]. United Nations Division for Sustainable Development/Knowledge Platform. Dostupné z: <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>. [cit. 2015-10-02].

UNITED NATIONS. c2015b. *United Republic of Tanzania*. [online]. United Nations Statistics Division. Dostupné z: <http://data.un.org/CountryProfile.aspx?crName=United%20Republic%20of%20Tanzania>. [cit. 2015-12-14].

VERMEULEN, S., COTULA, L. 2010. *Over the heads of local people: consultation, consent, and recompense in large-scale land deals for biofuels projects in Africa*. *Journal of Peasant Studies*. Vol. 37. Issue 4, pp. 899–916. Dostupné z: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03066150.2010.512463>.

VOMASTEK, J. 2014. *Česká ekonomika v roce 2014*. Ministerstvo průmyslu a obchodu. Dostupné z: <http://www.mpo.cz/kalendar/download/72366/priloha002.pdf>.

WAGGONER, C. 2011. *Tanzanian President Announces New Vision for Agriculture*. [online]. Monsanto Company. Dostupné z: <http://www.monsanto.com/newsviews/pages/tanzanian-president-announces-new-vision-for-agriculture.aspx>. [cit. 2015-12-14].

WHITEHEAD, F. 2015. *Creating a fertile future for smallholder farmers in Africa*. *Guardian*. Dostupné z: <http://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/feb/13/private-sector-africa-smallholder-farmers-training-diversification>.

WIGGINS, S. 2009. *Can the smallholder model deliver poverty reduction and food security for a rapidly growing population in Africa?* Issue 8. *Future Agricultures*. Dostupné z: [http://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/2338/FAC_Working%20 Paper_08.pdf?sequence=1%20str%2016](http://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/2338/FAC_Working%20Paper_08.pdf?sequence=1%20str%2016).

WILLIAMS, N. 2009. *Alarm bells over Africa land deals*. Vol. 19. Issue 23, pp. 1053–1054. *Elsevier/Current Biology*. ISSN: 0960-9822. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1016/j.cub.2009.11.023>.

WORLD BANK. 2015. *Agriculture: Overview*. [online]. World Bank. Dostupné z: <http://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/overview#1>. [cit. 2015-10-20].

WORLD BANK. 2007. *World Development Report 2008: Agriculture for Development*. World Bank. Dostupné z: <http://siteresources.worldbank.org/INTWDRS/Resources/477365-1327599046334/8394679-1327614067045/WDROver2008-ENG.pdf>.

WORLD BANK. 2015. *World Bank Forecasts Global Poverty to Fall Below 10% for First Time; Major Hurdles Remain in Goal to End Poverty by 2030*. World Bank. Dostupné z: <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2015/10/04/world-bank-forecasts-global-poverty-to-fall-below-10-for-first-time-major-hurdles-remain-in-goal-to-end-poverty-by-2030>.

WORLD BANK. c2015a. *World Development Indicators: Tanzania*. [online]. World Bank Group. Dostupné z: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&country=TZA&series=&period=#>. [cit. 2015-12-14].

WORLD BANK. c2015b. *GDP per capita (current US\$)*. [online]. World Bank Group. Dostupné z: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>. [cit. 2015-12-14].

YASINI. 12. 7. 2015. *Rozhovor s Yasinim: starostou vesnice Mahango*. Mahango, Tanzania.